

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України**

**ПРОБЛЕМИ БІОГРАФІСТИКИ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ПУЛЮЯ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 611 групи

Мазурек Лівія Василівна

Керівник:

кандидат історичних наук, асистент

Руснак О.В.

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № _____ від _____ 2024 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Добржанський О.В.

Чернівці – 2024

Анотація

Магістерська робота присвячена проблемам використання біографістики як пізнавального засобу для формування ключових компетентностей школярів у курсі історії України на прикладі діяльності Івана Пулюя.

У дослідженні окреслено теоретико-методологічні засади використання біографістики в шкільному курсі історії України; охарактеризовано образ Івана Пулюя за текстами шкільних підручників; визначено навчально-виховний потенціал матеріалів біографії Івана Пулюя.

Матеріали дипломної роботи можуть бути використані для створення навчальних посібників, шкільних підручників, узагальнюючих видань з історії України, спеціалізованих курсів за тематикою дослідження, а також у викладанні відповідних дисциплін у середніх і вищих навчальних закладах.

Ключові слова: *Іван Пулюй, біографістика, історія України, підручник, Нова українська школа, навчальні програми, модельні програми.*

Abstract

The master's thesis is devoted to the problems of using biographistics as a cognitive tool for the formation of key competencies of schoolchildren in the course of the history of Ukraine using the example of the activities of Ivan Puluj.

The study outlines the theoretical and methodological principles of using biographistics in the school course of the history of Ukraine; characterizes the image of Ivan Puluj according to the texts of school textbooks; determines the educational and educational potential of the materials of the biography of Ivan Puluj.

The materials of the thesis can be used in textbooks, school textbooks, general works on the history of Ukraine, special courses on this topic, as well as in the process of teaching relevant disciplines in secondary and higher education institutions.

Keywords: *Ivan Puluj, biographistics, history of Ukraine, textbook, New Ukrainian School, curricula, model programs.*

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(підпис) Мазурек Л.В.

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ I. Теоретико-методологічні засади використання біографістики в шкільному курсі історії України	10
Розділ II. Постать Івана Пулюя на сторінках шкільних підручників	27
Розділ III. Навчально-виховний потенціал матеріалів біографії Івана Пулюя	35
Висновки	68
Список джерел та літератури	73

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Один із ключових принципів Нової української школи та педагогіки загалом – соціалізація, яка передбачає звернення до соціального досвіду людини і використання його для проектування життєвого шляху та розвитку життєвої компетентності. Ця компетентність оцінюється унікальними одиницями, що знаходять своє відображення в біографіях конкретних особистостей або навіть цілих поколінь.

Особливу актуальність нині має вивчення та аналіз життєвих шляхів державотворців незалежної України, воїнів-захисників, учасників українського визвольного руху, видатних учених, винахідників, діячів культури.

Такий аналіз може здійснюватися через дослідження свідчень сучасників історичних подій, представлених у формі усних чи письмових наративів (Oral History, Life History, Life Writing). Подібний підхід забезпечує дослідникам і педагогам доступ до емоційно насиченої та особистісно значущої інформації, що має як наукову, так і освітньо-виховну цінність.

У шкільній історичній освіті важливу роль відіграє матеріал, який висвітлює життєві історії відомих історичних постатей. Це зумовлено тим, що без розуміння ролі особистості у подіях повноцінне опанування історії неможливе.

Історія стає більш доступною для учнів через призму конкретних людей: їхнього життя, діяльності та впливу на історичні процеси. Такий підхід полегшує сприйняття матеріалу й робить його яскравішим, ніж сухе викладення подій без акценту на особистостях.

Ознайомлення учнів із життєписами видатних діячів сприяє розвитку критичного мислення, підвищує інтерес до предмета, формує емоційно-ціннісні орієнтири, суспільні ідеали й громадянську позицію школярів.

Але, не дивлячись на те, що матеріали біографістики активно використовуються вчителями в навчальному процесі на уроках історії в школі, в науково-теоретичному плані тема досі залишається недостатньо добре вивченою.

Об'єкт дослідження – освітній процес на уроках історії в школі.

Предмет дослідження – застосування біографічного матеріалу в шкільному курсі на уроках історії України.

Мета дослідження – проаналізувати використання матеріалів біографістики як пізнавального засобу для формування ключових компетентностей школярів у курсі історії України на конкретному прикладі – діяльності Івана Пулюя.

Відповідно до мети визначено наступні дослідницькі **завдання**:

- окреслити теоретико-методологічні засади використання біографістики в шкільному курсі історії України;
- охарактеризувати образ Івана Пулюя за текстами шкільних підручників;
- визначити навчально-виховний потенціал матеріалів біографії Івана Пулюя.

Хронологічні межі роботи. Дослідження охоплює період з 1990 до 2023 року. Початок цього періоду пов'язаний із запровадженням навчальної програми з української історії, яка слугує базою для створення шкільних підручників і визначає підхід до висвітлення історичних подій у шкільній освіті. Завершення обрано через публікацію останнього на цей момент підручника з історії для 9-го класу, підготовленого відповідно до оновленої редакції навчальної програми 2022 року.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано такі методи: історико-генетичний і діахронічний, прогнозування, контент-аналіз, біографічний і системний аналіз, а також міждисциплінарний підхід.

Історіографія проблеми не є надто об'ємна і стосується безпосередньо тих робіт, що присвячені біографістиці, чи використанню біографічного методу в педагогіці.

Біографічний метод, як спосіб дослідження літератури через встановлення зв'язку з біографією автора, яку вважають визначальним чинником творчого процесу, був уперше розроблений і теоретично обґрунтований французьким літературним критиком Шарлем Огюстеном де Сент-Бевом (1804–1869). Енциклопедичні джерела вказують на нього як на засновника цього методу.

З часом підходи, запропоновані Сент-Бевом, набули широкого застосування у гуманітарних і соціальних науках, таких як філософія, психологія та соціологія. Це явище отримало назву «біографічного повороту» в соціально-гуманітарних науках на межі ХХІ століття [53, с. 30]. Інтерес до систематизації біографічних матеріалів став також характерним для дослідників історії науки, зокрема природничих, математичних і технічних дисциплін, а також освітніх програм.

Фрагментарні згадки про біографії видатних діячів – політичних, творчих, наукових, літературних – часто входять до змісту сучасної шкільної освіти, зокрема в додатках до підручників або у позакласній роботі. Г. Мошкова зазначає, що біографія як жанр є одним із найдавніших в історії людства і зустрічається у філософії, соціології, історії науки та інших дисциплінах, які досліджують аспекти людського буття [53, с. 30–31]. При цьому дослідниця наголошує на недостатньому рівні інтересу до життєвого шляху особистості з боку гуманітарних наук.

Сучасна педагогічна методологія поступово приділяє більше уваги біографічному методу, що підтверджується контент-аналізом праць

О. Сухомлинської, Г. Белан, Н. Дічек, І. Розман, Б. Савчука, А. Самко, Н. Шарошкіної, С. Яковлевої та інших.

У цих роботах біографічний метод розглядається з різних перспектив: для аналізу життєвого шляху педагога [69], як засіб полікультурного діалогу в освіті [35], у контексті освітньо-біографічної роботи [80] або для узагальнення та систематизації історико-педагогічних досліджень [26].

Попри зростаючий інтерес, біографічний метод у педагогіці представлений переважно в історико-педагогічних дослідженнях. Н. Дічек справедливо зазначає недостатність розробки «власне методологічних засад біографічного методу», зокрема у шкільній педагогіці [35, с. 15].

Таким чином, огляд наукових праць, довідково-енциклопедичних матеріалів, підручників і посібників із педагогіки показує, що проблематика біографічного методу залишається недостатньо розробленою, за винятком окремих досліджень у сфері історії педагогіки.

Джерельна база дослідження складається з сучасних нормативних документів, що регулюють викладання громадянської та історичної освітньої галузі, навчальних і модельних програм, які впливали на створення підручників, учнівських підручників з історії для 9-х класів, а також матеріалів, пов'язаних із постаттю Івана Пулюя.

До першої групи джерел належать закони України: «Про освіту» [5], «Про повну загальну середню освіту» [6], «Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти» [4], «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття») [14], «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [15], а також дуже важливий на сьогодні документ «Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи» [11].

До другої групи належать навчальні програми. Серед них програма 1996 року, створена Я. Грицаком, В. Мисаном, Ф. Турченком та іншими

[13], яка стала обов'язковою для викладання історії в закладах середньої освіти. У ній уперше було звернуто увагу на низку аспектів культурного розвитку українських земель другої половини XIX – початку XX століття, у тому числі й стосовно видатних діячів.

Серед інших варто згадати навчальну програму 2019 року [9], у якій детально висвітлюються повсякденне життя та культура України в середині XIX – на початку XX століття. При цьому робиться акцент на необхідності обґрунтувати судження про історичне значення діяльності Івана Пулюя.

Особливої уваги заслуговує редакція навчальної програми 2022 року [3], розділ 7 якої присвячений повсякденному життю та культурі України в середині XIX – на початку XX ст. При цьому в змісті навчально-пізнавальної діяльності вказано на необхідності обґрунтувати судження про історичне значення діяльності низки відомих діячів, у тому числі й Івана Пулюя.

До третьої групи віднесено підручники з історії, створені в період незалежності України. Вони охоплюють інтегровані курси, підручники рівня стандарту та профільного рівня з історії України. Найбільше ми використовували підручники таких відомих в Україні авторів, як: Н.М. Сорочинська, О.О. Гісем [22], В.С. Власов [2], О.І. Пометун [12], О.П. Реєнт, О.В. Малій [21], О.К. Струкевич [23], І.О. Бурнейко, Г.М. Хлібовська, М.Є. Крижановська, О.В. Наумчук [1].

До четвертої групи ми зарахували кілька робіт з творчої спадщини Івана Пулюя [16, 17, 18, 19, 20] і різноманітне листування сучасників [7, 8], у якому згадується вчений.

Таким чином, джерельна база дослідження охоплює широкий спектр матеріалів, що дозволяють глибше зрозуміти не лише особливості навчального процесу, а й внесок Івана Пулюя в історичну та культурну спадщину.

Практичне значення результатів дипломної роботи полягає у можливості використання узагальненого матеріалу для створення навчальних посібників, шкільних підручників, узагальнюючих видань з історії України, спеціалізованих курсів за тематикою дослідження, а також у викладанні відповідних дисциплін у середніх і вищих навчальних закладах.

Структура дипломної роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків, а також списку використаних джерел і літератури.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ БІОГРАФІСТИКИ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Перш ніж перейти до аналізу теоретико-методологічних засад використання біографістики у шкільному курсі історії України, варто зазначити, що актуальність цієї теми зумовлена кількома факторами. По-перше, останніми десятиліттями з'явилася значна кількість наукових досліджень, зокрема дисертацій, присвячених відомим діячам. По-друге, методологічні засади біографічного методу все ще залишаються недостатньо розробленими. По-третє, тривають дискусії щодо доцільності, важливості та ролі біографічних досліджень у шкільній педагогіці [35, с. 15].

Історико-науковий підхід до біографічного методу базується на розвитку біографістики як галузі гуманітарного знання. Встановити точну дату виникнення біографістики як культурно-історичного феномена складно, навіть на емпіричному рівні.

З появою писемності в античну епоху стали можливими фіксація й поширення вже існуючих усних традицій опису життя видатних особистостей – правителів, святих, учених тощо. Такі життєписи мали не лише історичну, а й освітню функцію [53, с. 30-31].

Загалом біографістика, яка охоплює життєписи осіб в усній або писемній формі, є науковою дисципліною, що відображає історію цивілізації, супроводжуючи й репрезентуючи її розвиток. Енциклопедія історії України визначає біографістику як наукову історичну дисципліну, яка досліджує теорію, методологію, історіографію, біографічну термінологію, джерела та види біографічної продукції [82].

Д. Стус розглядає біографічний метод як підвид біографістики, пов'язуючи його виникнення з працею Плутарха «Порівняльні життєписи». Однак дослідники мають різні оцінки щодо цього методу: одні вважають його універсальним, інші – допоміжним [68].

Суперечки також стосуються співвідношення понять «біографізм» і «біографічний метод». Наприклад, Т. Попова трактує біографізм як аналог біографічного методу, що поєднує описово-аналітичний підхід із теоретико-методологічною основою сучасних гуманітарних досліджень [57, с. 5].

Міждисциплінарний аналіз свідчить про активне використання біографічного методу у дослідженнях не лише з біографістики, але й у біографічній психології, історіографії [57], педагогіці [69]. Водночас біографічний метод можна розглядати як результат методологічного осмислення розвитку біографістики від описового (емпіричного) до наукового рівня. Енциклопедія історії України розрізняє «донаукову» біографістику (від античності) та наукову (з кінця XVIII – початку XIX ст.) [82].

Виникнення й еволюція наукової біографістики нерозривно пов'язані зі становленням біографічного методу. У XX столітті цей метод, виходячи за межі літературознавства, набув міждисциплінарного поширення, зокрема в соціології та психоаналізі.

Такий розвиток спричинив утвердження біографізму як важливого феномена наукової думки, що отримав у сучасній історіографії багатошарові, багатоликі та політеоретичні характеристики. За спостереженнями Т. Попової, ця трансформація відбулася завдяки змінам у науковому просторі: формуванню нових моделей науки, розмиттю меж між наукою і ненауковими сферами, інтеграції євроатлантичних і східноєвропейських дослідницьких традицій, а також переходу від

дисциплінарного до між- і трансдисциплінарного мислення, яке зосереджене на «людському вимірі» буття [57, с. 5].

У сучасній незалежній Україні біографістика (як заміна терміну «біографіка», що позначав літературно-біографічний жанр) утвердилася як актуальна наукова дисципліна високого академічного рівня. Зокрема, у 1994 році в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського був створений Інститут біографічних досліджень, який функціонує як окремий науковий підрозділ Національної академії наук України [53, с. 32].

Біографічний метод розглядається через два основні аспекти: внутрішню перспективу автора (автобіографія) та зовнішню позицію незалежного спостерігача (біографія). У сучасній філософії, за свідченням А. Огурцова, біографія, а особливо автобіографія, трактується як індивідуальний життєвий процес і вища форма розуміння життя через призму історичного світу.

В. Дільтей запропонував біографічний метод як інструмент гуманітарних наук для розуміння духовного життя, водночас цей метод широко застосовується й у соціальних науках [53, с. 32].

Таким чином, біографічний метод є важливим інструментом для гуманізації та гуманітаризації освіти. Він сприяє реалізації принципів, визначених С. Гончаренком і М. Мальованим, які орієнтовані на «олюднення» змісту освіти.

Це дозволяє подолати утилітарно-економічний і технократичний підходи, відновлюючи акцент на духовних цінностях і людській сутності освітнього процесу [32, с. 76-77].

Аналіз, відбір і включення до змісту освітніх дисциплін біографічних матеріалів про видатних науковців, винахідників, митців і культурних діячів сприяє виконанню ключових культурно-історичних і виховних завдань не лише гуманітарної, а й природничо-наукової та технічної освіти.

Зокрема, під час уроків, використовуючи метод «діалогічного» порівняння з іншими визнаними діячами відповідної епохи (наприклад, Є. Патон і А. Ейфель), можна досягти формування світоглядних і культурологічних узагальнень у свідомості учнів [40, с. 13-16].

Як зазначає А. Самко, біографічний метод дозволяє простежити вплив соціального середовища на становлення особистості, формування її життєвих цінностей, вибір життєвих орієнтирів та розуміння історичного контексту відповідної епохи [66, с. 121].

У міжнародній педагогічній науці інтерес до біографії як педагогічного феномена підкреслював Ю. Хеннігсен, який вважав біографію «персоніфікованим варіантом освіти», що включає всі елементи життя, які мали навчальний ефект, і відображає сукупність особистісних рішень [53, с. 33].

С. Яковлева акцентує на педагогічному потенціалі біографій, виділяючи їх освітню, ціннісно-смислову та проєктувальну функції, які, на її думку, тісно пов'язані з біографічним методом педагогіки [53, с. 33]. Окрім освітнього й виховного значення, біографічний метод має значний розвивальний потенціал. Він допомагає учням побудувати власний життєвий проєкт, розв'язувати складні життєві ситуації, орієнтуючись на приклади видатних особистостей.

Важливим аспектом є можливість аналізу учнем власного життєпису та історії своєї родини. Н. Шарошкіна наголошує, що такі дослідження гармонізують стосунки особистості зі світом, стимулюють саморозвиток, допомагають виявити внутрішні ресурси й визначити перспективи для подальшого розвитку [80, с. 121].

Біографічний метод дозволяє досліджувати життєві шляхи як видатних історичних постатей, так і власні. Це сприяє усвідомленню факторів, які формують особистісні якості: роль сім'ї, соціального середовища, індивідуальних здібностей, інтересів, а також допомагає

планувати й реалізовувати життєвий проєкт, аналізувати життєву траєкторію.

Емоційно-ціннісний компонент також є надзвичайно важливим. Вивчення життєписів на прикладах дозволяє учням аналізувати «поворотні» моменти власного життя, робити висновки та співставляти їх із громадянським, інтелектуальним і професійним зростанням інших людей, що значно збагачує їхній світогляд.

Результати контент-аналізу джерел, присвячених використанню та розвитку біографічного методу, свідчать про його міждисциплінарний характер, що дозволяє віднести його до міждисциплінарної методології. С. Сисоєва зазначає, що міждисциплінарний підхід, який поєднує природничі, суспільствознавчі та гуманітарні науки, набуває дедалі більшого значення в сучасних наукових дослідженнях [48, с. 4].

На її думку, для комплексного вирішення завдань у дослідженнях освіти, яка є складним інтегрованим суспільним феноменом, необхідно подолати обмеження дисциплінарного підходу та максимально використовувати потенціал міждисциплінарної методології [48, с. 5-6].

Біографічний метод, як науковий інструмент, знайшов застосування не лише в історіографії та літературознавстві, а й у методології соціології. Н. Лісовська-Мускеєва і М. Сидоров зазначають, що біографічний метод має спільні риси з методом спостереження, а також багатогранне застосування, включно з міждисциплінарними дослідженнями, зокрема у сфері вивчення наукової, професійної та офіційної біографії [45; 48, с. 59-60].

І. Розман пропонує термін «педагогічна біографістика», який інтегрує біографістику та педагогіку, утворюючи новий напрямок історико-педагогічної науки. Цей термін базується на принципах міждисциплінарності та охоплює широкий спектр зв'язків із суміжними дисциплінами [62, с. 106; 63, с. 186].

О. Крушельницька, розглядаючи загальні методологічні питання, включає до міждисциплінарних методів ті, що можуть бути застосовані у кількох науках, пов'язаних спільним об'єктом дослідження чи генетично [41, с. 93].

Таким чином, біографічний метод займає важливе місце в ряді соціальних та гуманітарних дисциплін, включаючи педагогіку, історіографію та біографістику, що підтверджує його приналежність до міждисциплінарних підходів у педагогічній методології [53, с. 34].

Н. Логінова у своїх дослідженнях розвитку біографічного методу в психології ХХ століття зазначає, що цей метод набув наукової «повноцінності». За цей період було доведено його унікальну цінність для дослідження та вдосконалення особистості, розроблено теоретичні основи та вдосконалено техніку. Підвищення рівня науковості методу компенсує його традиційні недоліки, такі як описовість, суб'єктивізм і трудомісткість [53, с. 34].

На думку науковців, розвиток біографічного методу призвів до його трансформації у нову галузь психології – біографічну психологію. Ця дисципліна досліджує теорію життєвого шляху й особистості як суб'єкта та експерта власної життєдіяльності.

У майбутньому очікується зближення біографічної психології із загальною теорією розвитку особистості. Це набуває особливого значення, враховуючи, що в сучасній психології вже існує «психологія розвитку» або вікова психологія [53, с. 34].

Ще у 60-х роках ХХ століття серед неформальних ідей реформування шкільної освіти в СРСР звучало прагнення «навчати мислити». У 1996 році Ж. Делор на конгресі UNESCO сформулював концепцію «чотирьох стовпів» сучасної освіти: навчитися пізнавати, працювати, жити разом та жити [53, с. 34]. Ці принципи можна звести до одного ключового завдання – «навчитися жити», тобто пізнавати світ, інтегруватися у працю та соціум.

З урахуванням вищезазначеного, можна припустити, що сьогодні ми є свідками становлення концепції «біографічної педагогіки», що базується на гуманістичній освітній парадигмі. У цій концепції життєвий шлях особистості розглядається як сукупність образів минулого, сьогодення і майбутнього, об'єднаних у часовому вимірі.

Сучасна педагогічна наука активно розвиває теорії спеціальної освіти, професійної орієнтації, соціалізації, освіти протягом життя (андрагогіка) та педагогіки життєтворчості. Ймовірно, подальший розвиток біографічної педагогіки приведе до інтеграції з біографічною психологією і загальною теорією розвитку особистості.

Формування біографічної психології та педагогіки можна віднести до явищ міждисциплінарної інтеграції й трансдисциплінарності. Як зазначає А. Філіпенко, на основі синтезу знань і вирішення комплексних проблем відбувається створення нових наукових напрямів та дисциплін [75, с. 9].

Активне зростання кількості історико-педагогічних праць, що досліджують життєдіяльність педагогічних персоналій, є частиною загальноісторичного процесу переосмислення минулого. Це явище відображає суспільно-політичні зміни, які стали можливими в Україні після здобуття незалежності.

Визначною подією стало створення наприкінці 90-х років ХХ століття Інституту біографічних досліджень, що виокремило біографістику як спеціальну історичну дисципліну. Це стало відображенням прагнення заповнити «білі плями» національної історії, звернутися до витоків культури й науки та переосмислити роль особистості в історії [35, с. 15].

Біографічні дослідження як джерело та метод історичного, психологічного, історико-педагогічного, літературного та інших видів пізнання є широко використовуваним інструментом в актуалізації гуманістичного напрямку в розвитку цивілізації.

У світовій науці вони зосереджуються на аналізі життєдіяльності особистостей, їхнього місця в соціально-культурному контексті, переживань, ідей та внеску у культуру чи науку. Ці дослідження спрямовані на досягнення різноманітних наукових цілей, але завжди висвітлюють загальну картину життя особистості, взаємозв'язок її історії з історією суспільства та роблять культурологічні узагальнення й висновки.

За словами німецького науковця В. Фукс-Хайнрітца, наприкінці 70-х років XX століття біографічний метод став об'єктом зацікавлення в багатьох гуманітарних дисциплінах одночасно – у Франції, Канаді, Італії та інших країнах.

Він зазначає, що «дослідницькі інтереси з дуже різних теоретичних традицій схрестилися й нині репрезентують розвинуту та інтернаціонально поширену сферу біографічного дослідження» [35, с. 15].

Західні вчені, ґрунтуючись на гуманістичних засадах акцентування суб'єктивності в історичних процесах, підходять до вивчення подій у житті індивіда не як до випадкових чи виключно суб'єктивних. Це дозволяє розглядати історію людства через призму синергетичної індивідуалізації (Г. Роберт, Німеччина) [35, с. 16].

Вітчизняна наука, довгий час обмежена ідеологічними рамками, мала обмежений доступ до інтерпретаційних підходів, які наголошували на ролі особистості в історії.

У радянський період біографічні дослідження проводилися, але потенціал цього методу залишився нерозкритим, а його розвиток стримувався критикою. Тому сьогодні особливо актуально створювати об'єктивну історію України через портрети її творців.

Також постає завдання побудови реальної картини історико-педагогічного процесу, який відбувався в Україні за умов національної залежності. Важливим є повернення імен культурно-освітніх діячів, які зробили внесок у розвиток національної школи й педагогіки, але чия

діяльність через утиски та заборони залишилася недостатньо вивченою [35, с. 16].

Сучасні українські історики педагогіки активно працюють над заповненням прогалин у знаннях та відродженням забутих постатей. У відповідь на критичні зауваження щодо надмірної уваги до репресованих діячів або вчених із «ярликом українського буржуазного націоналіста» слід зазначити, що ця робота сприяє накопиченню та систематизації фактологічного матеріалу, який згодом стане основою для узагальнень і теоретичного осмислення розвитку освітньо-культурного процесу в Україні.

Навіть у сучасний період інформаційного перевантаження минуле продовжує зберігати для нащадків безліч загадок і незрозумілих аспектів, що поступово занурюються в тінь історії. З іншого боку, нові епохи, трансформуючи людську свідомість, ведуть до переосмислення минулих подій та їх нових оцінок.

Суперечливість історичних фактів, як відображення неоднозначності самого життя, породжує різні інтерпретації явищ минулого і ролі окремих осіб. Історична наука, включно з історією педагогіки, має багато прикладів, коли «руйнувалися кумири» або ж відновлювалися визнання й авторитет забутих діячів.

Нині до наукового обігу залучено багато раніше недоступних архівних і документальних матеріалів, публікуються роботи репресованих українських істориків, педагогів і культурних діячів, стає можливим діалог із науковцями української діаспори, а також вивчення заборонених раніше праць зарубіжних дослідників.

У контексті розв'язання актуальної проблеми української історичної самоідентифікації важливо розкривати приховані сторінки історії та відновлювати забуті імена. Для українських істориків, зокрема істориків

педагогіки, таких завдань значно більше, ніж у їхніх російських колег [35, с. 17].

Процес накопичення та оприлюднення нових документальних масивів став важливим чинником формування суспільної свідомості. Зростання кількості історичних і історико-педагогічних біографічних досліджень обумовлене загальним розвитком державотворчих процесів і внутрішніми потребами науки.

Ці дослідження відтворюють перебіг історії через наукові біографії її творців, нагромаджуючи базу знань, необхідну для подальших історичних реконструкцій.

Однак, попри кількісне зростання таких розвідок, залишається проблема недостатньої теоретико-методологічної бази для обґрунтування авторських підходів, що, за свідченням багатьох учених [70], є загальним недоліком біографістики.

Як зазначає історик О. Валуєвський, біографія як опис є поширеним явищем, тоді як біографія як пояснення – досить рідкісним [30, с. 39]. Починаючи з 30-х років ХХ століття й до проголошення незалежності України, в історико-біографічних дослідженнях переважали денаціоналізаторські тенденції, а ідеологічні обмеження звужували масштаби досліджень, у тому числі в історії педагогіки. Це гальмувало розвиток власної теорії наукової біографії.

Усвідомлення необхідності формування єдиної методологічної бази в цій галузі історичного знання породило наукові дискусії, проте чіткої структури методологічного апарату поки що не створено.

Ба більше, діалог між істориками та літературознавцями призвів до поширення думки про неможливість розробки універсальної теорії біографії. Українські історики педагогіки наразі не запропонували суттєвих напрацювань у цьому напрямі.

Термін «біограф істика» з'явився в 70-х роках ХХ століття, як альтернатива терміну «біографіка», що позначає методичний інструментарій літературної біографічної творчості і є синонімом біографічного жанру в літературі [79].

Біографістика охоплює вивчення історії, теорії та практики історико-біографічних досліджень. Багато українських учених, як і їхні колеги з колишнього СРСР, нині прагнуть позбутися політизованості науки, відходу від абсолютизації класової боротьби та формаційного підходу, які спрощували історичний процес і відводили на задній план людину як носія культури та виразника суспільного буття.

Наразі поширюються дослідження, які спираються на синергетичне світосприйняття, антропологічний, цивілізаційний та парадигмальний підходи. Ці засади дозволяють підкреслити роль особистості в історико-педагогічному процесі, повертаючи його до гуманістичних витоків [35, с. 18].

За словами професора М. Богуславського, за сучасних умов акцент досліджень переноситься з макропроцесів на мікропроцеси, зокрема на діяльність окремих педагогів і системи виховання конкретних навчальних закладів. Основна увага приділяється особистостям, їхньому вибору та відповідальності перед майбутньою школою [27, с. 37-38].

Якщо адаптувати понятійний апарат історичної науки до історико-педагогічної галузі з урахуванням її специфіки, педагогічну біографістику можна розглядати як науку, що досліджує особистість педагога у взаємозв'язку із суспільством і часом, її духовним розвитком та діяльністю в освітньо-виховному просторі.

Ця сфера має поєднувати індивідуалізований підхід, широко застосовуваний у західній науці, який допомагає уникати узагальнення й розкривати унікальні риси особистості, а також історико-соціологічний підхід, що забезпечує панорамний аналіз розвитку особистості у

взаємозв'язку з історичним процесом, соціумом та педагогічними реаліями. Методи, використовувані в соціології, філософії та психології, допоможуть перетворити опис біографій освітніх діячів на науку про персоналію освітнього простору [35, с. 18].

Сучасна біографістика, за твердженням В. Чишка, поділяється на літературну й наукову залежно від форми та змісту біографій, причому між ними існують перехідні форми.

Наукова біографія, до якої належать історико-наукові дослідження, вимагає хронологічного опису подій, використання документів і фактів, а також оцінки впливу особистості на науку, в якій вона діяла. Для цього потрібен комплексний аналіз життєдіяльності, включаючи джерелознавчий аналіз документів і методи історичної критики. Ці принципи можна цілком застосувати до історико-педагогічної біографістики.

На основі дослідження українського історика В. Чишка «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України» (1996) [79], історико-біографічне дослідження має розпочинатися з вибору персоналії, визначення мети й завдань роботи. Далі слід ідентифікувати та проаналізувати максимально широку джерельну базу, що дозволить виділити історичні факти, які стосуються особистості та її педагогічної чи освітньої діяльності.

Застосовуючи метод ретроспективного аналізу, можна створити об'єктивну картину життєвого шляху особи, виокремивши реальні й хибні дані. Це допоможе уникнути фальсифікацій у джерелах і оцінити значення ключових подій для особистості та її ставлення до них.

Наступним етапом є хронологічна реконструкція життєвого і творчого шляху діяча, доповнена логічною реконструкцією його світогляду, педагогічних поглядів і особистих якостей, які визначили його діяльність.

Не менш важливою є реконструкція історичного контексту, в якому жила і працювала персоналія. Це передбачає аналіз соціально-економічних, наукових та ідеологічних чинників, які впливали на її професійну діяльність і світосприйняття [35, с. 19].

У цьому процесі історія суспільства та ідей стає рівноправним об'єктом дослідження поряд із персоналією. Як зазначає В. Чишко, правильно розкритий історичний контекст є ключовою умовою успішного історико-біографічного дослідження.

Розуміння історичних обставин дозволяє виявити приховані причини появи певних педагогічних теорій чи освітніх парадигм, а також встановити зв'язки між процесами в освіті й циклічними змінами педагогічних ідей та життєвими шляхами їхніх авторів.

Фінальним етапом дослідження є оцінка внеску особи в педагогічну науку чи практику, а також її ролі у розвитку освіти та культури. Спираючись на класифікацію видів історико-біографічних досліджень, запропоновану О. Валецьким [30] та В. Чишком [79], можна виділити кілька типів біографічних розвідок, які застосовуються в історії педагогіки:

- історико-педагогічна біографія – монографія (функція – особа в історії педагогіки у всій сукупності взаємовпливів з історичним соціумом та освітнім простором; форма – фундаментальний опис-аналіз);
- історико-педагогічна біографія-нарис (функція – така сама, можливе лише звуження обсягу опису залежно від цілей, які ставить перед собою біограф-дослідник, та методів освоєння науково-педагогічного знання – парадигмального, цивілізаційного);
- історико-педагогічна біографія-портрет (функція – історія в особах; форма – оповідь, яка концентрується навколо окремих подій та етапів життя й діяльності діяча);

- енциклопедична біографія (функція – особа серед інших осіб в історії певної галузі науки; форма – стислий і максимально документально-об’єктивний опис життєдіяльності особи і її внеску в науку) [35, с. 19].

Класифікацію можна розширити, додавши науково-популярний життєпис, який має базуватися на «академічному прообразі», тобто детальному аналізі на рівні історико-педагогічної монографії.

Крім того, можливий поділ наукових біографій за видами освітньо-педагогічної діяльності особистостей:

- вчені-теоретики, які досліджують педагогічні проблеми, формують концептуальні основи науки та сприяють впровадженню ідей у практику;
- вчені-методисти, що розробляють сучасні підходи до вивчення навчальних дисциплін, створюють підручники та навчальні посібники;
- державні й культурно-освітні діячі, які вплинули на розвиток освіти й виховання;
- учителі, які завдяки інноваційним підходам збагатили педагогічну науку та практику, розробили авторські дидактичні чи виховні концепції [35, с. 19].

Історичне джерело є ключовим чинником забезпечення достовірності й повноти реалізації біографічного методу. Пошук і визначення максимальної сукупності прямих та опосередкованих джерел становить основу емпіричного етапу дослідження. Наступним кроком є їхній порівняльний аналіз, який дозволяє перевірити автентичність та достовірність матеріалів.

Не зупиняючись на деталях методів аналізу, слід підкреслити, що недооцінка джерел, особливо педагогічних, часто призводила до суб’єктивного або, за радянських часів, політично заангажованого трактування подій, явищ та ролі окремих осіб.

Водночас, оскільки наукова біографія сама є історичним джерелом із пізнавальною та ціннісною функціями, забезпечення її якісної джерельної бази є вкрай важливим.

Робота з історико-педагогічними документами та джерелами, що відображають специфічні педагогічні реалії, вимагає знання основ джерелознавства.

У контексті сучасної ролі біографічного методу в історії педагогіки заслуговує на увагу оцінка наукової біографії академіка О. Сухомлинської. Вона, формулюючи теоретико-методологічні засади української історії педагогіки, запропонувала власне трактування її предмета. Серед рівноправних компонентів дослідження вона виділила вивчення наукових біографій учасників освітньо-виховного процесу.

Вона стверджує, що: «саме життя педагога, його особиста біографія часто є основою наукової реконструкції епохи, висвітлює загально педагогічний досвід того чи іншого періоду, тобто духовна біографія є матеріалізацією історії думки й духу, дає матеріал для реконструкції, зіставлення й висновків історикопедагогічного характеру» [70, с. 43].

Досягнення біографістики надають живого змісту розповідям про боротьбу за розвиток українського шкільництва, дозволяють розкрити унікальні, особистісні й духовні риси кожної педагогічної персоналії. Наукова біографія відкриває можливості для розуміння загального через аналіз життєтворчості окремих діячів, переплітаючи предметне, соціальне й особистісне, відтворюючи мікрокосм епохи.

Вона виступає інструментом пізнання культури в її багатовимірності та неповторності, а також засобом персоніфікації історії. Значущість біографічних досліджень для духовного розвитку суспільства є загальновизнаною істиною [35, с. 19].

Біографія як джерело й метод дослідження історії педагогіки допомагає розкрити специфіку різних історичних періодів і шляхи розвитку

наукової думки. Біографічний підхід у висвітленні освітніх і виховних теорій дозволяє усвідомити, що історію творять особистості, а формування підростаючих поколінь значною мірою залежить від взаємодії та впливу визначних діячів.

Важливо, що наукова біографія, представляючи індивідуальний і колективний досвід, сприяє перейманню методів, стимулює творчі пошуки та інновації. Як зазначав С. Шацький, «досвіду набуваєш серед величезного проникнення в досвід інших» [35, с. 19].

Звернення до історії української освіти є не самоціллю, а способом глибшого розуміння сучасних проблем школи й педагогічної науки та визначення майбутніх тенденцій їх розвитку.

Сучасні дослідники погоджуються, що «історія повинна писатися на основі узагальнення численних поглядів та оцінок» [71, с. 86]. Це забезпечує об'єктивне відтворення минулого, адекватне осмислення сучасності та обґрунтоване прогнозування майбутнього.

Отже, біографічний метод має давню історію, яка включає доннауковий і науковий етапи розвитку в межах біографістики та значне міждисциплінарне розширення його використання в різних галузях знань. У контексті сучасних змін у науці та науковому просторі, цей метод інтенсивно розвивається в соціальних і гуманітарних науках.

На теоретичному рівні біографічний метод визнано в таких дисциплінах, як біографістика, історія, психологія, соціологія, літературознавство та інші гуманітарні науки.

Це підкреслює необхідність його методологічного усвідомлення й ширшого застосування як способу отримання нового педагогічного знання.

Сьогодні біографічний метод виступає важливим засобом як для досліджень (наприклад, в історії педагогіки, педагогічній біографістиці), так і для педагогічної практики.

У дидактиці та методиці викладання (наприклад, літератури чи історії) біографічні матеріали можуть бути адаптовані для освітніх цілей. Метод також застосовується в реабілітаційній педагогіці, соціальній педагогіці, вихованні тощо.

Як інтегральний метод гуманітарних наук, біографічний підхід сприяє гуманізації освіти, забезпечуючи розвиток особистості через навчання та виховання.

У педагогіці він має потенціал для подальшого розвитку та інтеграції з біографічною психологією, що відкриває перспективи формування біографічної педагогіки як окремої галузі.

РОЗДІЛ II. ПОСТАТЬ ІВАНА ПУЛЮЯ НА СТОРІНКАХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ

Знайомство школярів з історичними особистостями на сьогодні відзначається суттєвою навчально-виховною актуальністю.

Під «історичними особами» або «історичними постатями» розуміємо людей з яскраво вираженою індивідуальністю, які зробили вагомий внесок, що призвів до значних зрушень у житті суспільства, внаслідок чого їх діяльність стала предметом спеціального вивчення історичної науки.

Поняття «висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії» слід розуміти як фрагменти навчального матеріалу, що відповідають шкільній програмі й представлені в підручниках, посібниках та інших засобах навчання. Вони викладаються на уроці або опрацьовуються школярами під час виконання пізнавальних завдань.

Розглянемо низку прикладів того, як висвітлювалася постать Івана Пулюя на сторінках шкільних підручників. Ми намагалися проаналізувати навчальні матеріали різних років видань і різних авторів. Причому, для більшості ранніх підручників з історії України характерною є відсутність постаті Івана Пулюя в їх матеріалах.

Так, у підручнику О.П. Реєнта і О.В. Малій «Історія України: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл.» [21] 2009 року видання про Івана Пулюя взагалі не згадано, а за інших відомих вчених того часу маємо тільки фрагментарні записи [21, с. 206].

Але вже у пізніших підручниках ситуація змінилася.

У підручнику В.С. Власова «Історія України : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів» [2] 2017 року видання у розділі VIII «Культура України в середині 19 – на початку 20 ст.» є § 33 «Освіта, наука, вплив процесів модернізації на суспільне та повсякденне життя», де поряд

із такими проблемними питаннями: чому українська громадськість прагнула українізації освіти, як виявлялися процеси модернізації в повсякденному житті населення України на межі століть, як модернізація позначилася на суспільному становищі жінок? Розглянуто й проблемне питання: як розвивалася українська наука?

Зокрема, серед ряду інших вчених українського походження, які працювали за межами України, згаданий і Іван Пулюй: «Уродженець Тернопільщини Іван Пулюй був першим деканом першого в Європі електротехнічного факультету (Німецька вища технічна школа в Празі)» [2, с. 275].

У підручнику Н.М. Сорочинської та О.О. Гісема «Історія України: підручник для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл.» [22] 2017 року видання у розділі VIII «Культура України в середині XIX – на початку XX ст.» є §§ 30-31 «Розвиток освіти й науки», де поряд із розвитком освіти в другій половині XIX ст. – на початку XX ст., роллю Михайла Грушевського у громадсько-політичному житті України (кінець XIX – початок XX ст.), внеском Наукового товариства ім. Т. Шевченка у становлення національної науки охарактеризовано й розвиток науки.

Про Івана Пулюя там спочатку згадано дуже коротко: «Одним із видатних українських вчених того періоду був Іван Пулюй (1845-1918), який свої здібності виявив в електромеханіці, а до того ж прислужився і українському рухові» [22, с. 244].

Але на наступній сторінці, поряд із його портретом уже вміщено досить детальну біографію: «Іван Пулюй народився на Тернопільщині. Після закінчення гімназії навчався на теологічному факультеті Віденського університету, але, закінчивши його, не прийняв сану. В 1877 р. дістав академічне звання доктора філософії за спеціальністю фізика. Наступного року на всесвітній виставці в Парижі Пулюя нагородили за винаходи фізичних та електротехнічних приладів. Його творча індивідуальність

особливо яскраво проявилась у галузі електротехніки. Так, він удосконалив технологію виготовлення розжарювальних ниток для освітлювальних ламп, що дало змогу створити лампу, яка за технічними характеристиками перевершувала лампу Едісона; був першим у дослідженні «холодного світла», що згодом дістало назву неоновому. За його активної участі запущено низку електростанцій на постійному струмі в Австро-Угорщині, а у Празі – першу в Європі на змінному струмі. Він сконструював трубку для виявлення ікс-променів, з чого скористався німецький вчений Рентген, від прізвища якого ці промені дістали свою назву. Крім наукової роботи, він розгорнув широку громадсько-політичну діяльність: узяв активну участь у роботі Наукового товариства ім. Т. Шевченка, організував культурно-пропагандистське товариство «Січ». Переклав українською мовою Святе Письмо» [22, с. 245].

У підручнику О.К. Струкевича «Історія України: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл» [23] 2017 року видання у розділі 8 «Повсякденне життя і культура України в середині XIX – на початку XX ст.» є § 29 «Українське суспільство, освіта, наука в умовах модернізації», де поряд із впливом процесів модернізації на суспільне життя українців, потребою українізації системи освіти, недільними школами в Наддніпрянській Україні та емансипацією жінки, характеризуються і видатні українські вчені.

Про Івана Пулюя досить розлого зазначено наступне: «Фізик Іван Пулюй (1845-1918) досліджував електричний струм у вакуумі та газорозрядних трубках, винайшов катодну трубку – основу телебачення XX ст. й відкрив X-промені (рентгенівські промені). Він заснував і 32 роки очолював першу в Європі кафедру фізики й електротехніки, два роки був ректором Німецької вищої технічної школи (нині Празький технічний університет)» [23, с. 217].

У підручнику О.І. Пометун «Історія України. Повторне видання. 9 клас» [12] 2022 року видання у розділі 7 «Повсякденне життя і культура України в середині XIX – на початку XX ст.» є § 24 «Зрушення в соціокультурному житті України в середині XIX – на початку XX ст.», де поряд із впливом процесів модернізації на суспільне життя українців, змінами у світовідчутті людини, потребою українізації системи освіти, церковним життям та емансипацією жінки, характеризуються і видатні вчені.

Акцент робиться на те, які досягнення українських учених свідчили про розвиток науки й техніки? І які галузі науки розвивалися найпродуктивніше?

Першим згадується Іван Пулюй. Про нього написано, що він «доктор філософії й фізики, професор, громадський діяч. Один із першовідкривачів радіоактивного випромінювання. У 1877-1884 рр. викладав механічну теорію тепла та кінетичну теорію газів у Віденському університеті, працював професором у Празькому політехнічному інституті, де його обирали деканом та ректором. Один із засновників чеської електротехнічної школи, збудував кілька електростанцій у Празі. Володів багатьма мовами. Переклав підручники з геометрії та фізики для українських гімназій. Разом із Пантелеймоном Кулішем та Іваном Нечуєм-Левицьким переклав українською мовою Біблію, працював над словником української технічної термінології» [12]. Також у підручнику вміщено фото Івана Пулюя.

У підручнику І.О. Бурнейка, Г.М. Хлібовської, М.Є. Крижановської та О.В. Наумчук «Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів» [1] 2017 року видання у розділі VIII «Культура України в середині XIX – на початку XX ст.» є § 37 «Освіта і наука на українських землях другої половини XIX – початку XX ст.», де серед

видатних вчених згаданий Іван Пулюй: «фізик Іван Пулюй збудував першу в Європі електростанцію, що виробляла змінний струм» [1, с. 252].

Але також, крім його портрету, вміщена й розлога (як для підручника) біографія. У ній розписано відомості про походження, освіту, охарактеризовано умови формування особистості та внесок особистості у науку: «Удосконалив нитки розжарювання для освітлювальних ламп. Винайшов переносну охоронну лампу, яку використовували у шахтах. Запропонував власну конструкцію телефонної станції. Збудував першу в Європі електростанцію, що виробляла змінний струм. Раніше від німецького фізика В.К. Рентгена відкрив і пояснив природу радіоактивного випромінювання та довів його важливість для медицини. Іван Пулюй першим зробив знімок людського скелета. Досліджував «холодне свічіння», яке тепер називають неоновим. 1884 р. очолив кафедру фізики Празького (Чехія) політехнічного інституту, де пропрацював все подальше життя. Був дійсним членом НТШ. Разом з П. Кулішем та І. Нечуєм-Левицьким долучився до перекладу Біблії українською мовою. З його ініціативи в Празі створено Українську громаду. НАН України щодва роки нагороджує премією ім. І. Пулюя кращих науковців-фізиків країни» [1, с. 254].

Аналіз досвіду, накопиченого методичною наукою та практикою щодо висвітлення видатних історичних постатей у шкільних курсах історії, дозволяє сформулювати кілька рекомендацій для організації роботи на уроках, спрямованих на вивчення видатних особистостей:

- опис діяльності видатних постатей має включати їхній життєвий шлях, погляди, ідейну спрямованість і основні принципи їхньої діяльності;
- кожен історичну особу слід показувати як яскраву індивідуальність із притаманним їй зовнішнім виглядом, не оминаючи питань особистого життя, сімейного становища, захоплень і схильностей;

- для кращого розуміння мотивів поведінки історичних постатей варто приділяти значну увагу їхнім психологічним характеристикам, особистісним рисам і внутрішнім якостям;

- матеріал для характеристики історичної особи повинен бути багатограним, відображати різні аспекти її діяльності, різні погляди та оцінки. Це дозволить всебічно висвітлити постать і допомогти учням зробити світоглядні висновки;

- у процесі викладу матеріалу важливо, де це можливо, проводити паралелі між подіями минулого, пов'язаними з діяльністю особи, та сучасністю;

- значення має також демонстрація конкретних життєвих ситуацій, у яких особистість обирала шлях дій серед кількох альтернатив, залучаючи учнів до аналізу мотивів такого вибору;

- необхідно уникати однозначних оцінок і висновків, сприяючи формуванню критичного мислення.

Серед ефективних методів та прийомів роботи з висвітлення ролі видатних особистостей на уроках історії варто відзначити:

- складання характеристики та оцінки діяльності історичних діячів. Використання різних схем, запропонованих методичними посібниками, дозволяє кожному вчителю створювати власні допоміжні матеріали для учнів, що полегшує навчання. Учні з цікавістю виконують подібні завдання, особливо якщо їх подати у вигляді мультимедійної презентації з покроковим алгоритмом;

- обговорення проблемних і дискусійних питань, що спонукає учнів висловлювати різні точки зору щодо історичних постатей;

- порівняння історичних особистостей. Така робота сприяє кращому засвоєнню матеріалу, розвитку критичного мислення, оскільки учні визначають спільні риси й унікальні характеристики осіб, доходять до

висновків про їхню значущість та внесок. Цікавою формою є порівняння діячів на різних етапах їхньої кар'єри;

- підготовка доповідей, повідомлень і мультимедійних презентацій про діячів історії;

- образний виклад матеріалу, зокрема у формі «словесного малюнка», сюжетних оповідань, опису або характеристик, поданих учителем;

- лабораторно-практичні роботи. Використовуючи історичні документи, свідчення сучасників або художні твори, учні створюють характеристики діячів за заданим алгоритмом, що сприяє розвитку дослідницьких навичок, критичного мислення та творчого застосування знань;

- групова робота, особливо корисна для аналізу різних аспектів життя й діяльності особистостей, їхньої політики, досягнень і впливу на суспільство;

- проєктна діяльність. Учні готують презентації про історичних осіб і захищають їх на окремих уроках, що сприяє глибшому вивченню теми;

- аналіз цитат. Використання висловлювань сучасників, письменників, істориків із протилежними оцінками дозволяє учням сформулювати власну думку про особу;

- робота з висловлюваннями видатних діячів, які відображають їхній характер та життєву позицію;

- Складання рейтингів. На завершальних уроках учні можуть визначати найвидатніших діячів у певних галузях, аргументуючи свій вибір;

- письмові роботи: есе, статті, кросворди, порівняльні таблиці чи хронології життя та діяльності;

- робота з картами, що особливо важливо для аналізу діяльності полководців і державних діячів;

- міжпредметні зв'язки, зокрема використання знань з інших дисциплін для характеристики науковців чи митців;
- аналіз візуальних матеріалів: фотографій, плакатів, художніх картин, карикатур, відеоматеріалів;
- робота з карикатурами, що ефективно відображають суспільні настрої, надають можливість висвітлити позитивні й негативні риси діячів, сприяючи критичному сприйняттю та аналізу;
- зазначені методи дозволяють не лише розширити діапазон знань учнів, а й стимулювати їхню пізнавальну, творчу та ціннісну діяльність. Це сприяє формуванню інтересу до історії, осмисленню ролі особистості в історичних подіях і кращому розумінню складного світу.

Отже, проведений аналіз змісту частини підручників з історії України дає нам підстави стверджувати, що в останні роки все ж ситуація з використанням матеріалів біографістики поліпшилася. Проте не у всіх підручниках однаковою мірою приділяється увага одним і тим самим постатям. Приклад Івана Пулюя це яскраво демонструє. Але при вмілій організації роботи вчителем, ці прогалини у підручниковому матеріалі можна легко усунути.

РОЗДІЛ III. НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МАТЕРІАЛІВ БІОГРАФІЇ ІВАНА ПУЛЮЯ

Біографії багатьох видатних діячів мають великий навчально-виховний потенціал. Але одним із найкращих таких прикладів, на нашу думку, є саме постать Івана Пулюя.

Адже це той випадок, коли ми маємо справу із діячем, котрий себе уславив не лише як фахівець в одній певній галузі, а навпаки – вдало поєднував заняття наукою з викладацькою справою, просвітництвом і громадською активністю.

Тому, в цьому розділі, на нашу думку, вкрай важливо виділити ті епізоди з життя й діяльності Івана Пулюя, які недостатньо повно відображені у текстах шкільних підручників, але які варто популяризувати серед учнів.

Іван Пулюй народився 2 лютого 1845 року в стародавньому містечку Гримайлів (тепер Гримайлів), яке згадується в джерелах щонайменше з 1600 року. Це поселення розташоване за 40 кілометрів на південний схід від Тернополя.

Батько Івана, Павло Пулюй, був заможною людиною, займався кушнірством, бджільництвом і землеробством, мав повагу серед місцевих мешканців. У 1861-1865 роках він обіймав посаду бургомістра Гримайлова [34, с. 17].

У 1857 році Іван Пулюй почав навчання в Тернопільській класичній гімназії, де викладання велося німецькою мовою. Однак українські учні не лише зберігали свою національну ідентичність, а й усвідомлювали власну відповідальність за майбутнє свого народу.

Це підтверджують рядки з рукописної «Біографії професора електротехніки німецької технічної академії в Празі Івана Пулюя», яку, як

свідчить почерк, написав від третьої особи сам Іван Пулюй: «За часів польського повстання 1863 р., коли і русини почали думати, «чий» вони «діти», заложив Пулюй в Тернополі «Громаду», до котрої належали між іншими приятель його пок[ійний] Волод[имир] Ганкевич, пок[ійний] Андрій Січинський, три брати Барвінські, пок[ійний] проф. Михайло Борисикевич і Іван Герасимович. Ціль товариства була: жити в чистоті моральній, пильно вчитися в школі, познакомитися з історією свого народу і його літературою, ставати в обороні рідного слова проти ворожих заходів москвофілів (святоюрців) і поляків, говорити всюди рідною мовою, спомагати бідних учеників і піддержувати «Мету», що тоді виходила під редакцією Ксенофонта Климковича у Львові до 1865-го року» [24, с. 316].

Товариство діяло як таємна організація, що збиралася тричі на тиждень у визначений час: у неділю (для декламації та читання слова Божого), середу (обговорення історії) та суботу (літературні зустрічі). Її учасники заснували власну бібліотеку. Великий вплив на молодь гімназії мала поезія Тараса Шевченка [38, с. 35].

Іван Пулюй завершив навчання в гімназії у 1865 році, вже сформованим патріотом, який чітко усвідомлював свою життєву мету як син свого народу.

Це підтверджує його рішучість: ще на першому курсі університету він переклав українською мовою підручник з планіметрії для українських гімназій, попри те, що на той час такі ще не існували. Його слова та дії свідчили: «Немає – то будуть!» Ця риса виразно демонструє характер і світогляд Пулюя [34, с. 18].

Восени 1865 року Іван Пулюй розпочав новий етап свого навчання в Греко-католицькій духовній семінарії у Відні. Разом із ним там здобували освіту понад два десятки студентів із Галичини. Вже наприкінці того ж року Пулюй ініціював створення товариства українських богословів. Крім

того, він активно спілкувався зі студентами-українцями, які навчалися у Віденському університеті.

Важливою подією стало відзначення українськими студентами у Відні 10 березня 1866 р. роковин Тараса Шевченка, враженнями про неї схвилювано ділився Іван Пулюй в листі до членів «Громади»: «Та славно вже відбулися! Усі Славяне здивувалися! Ми хоть числом від них менчі, то таки щодо діла їм наперед нас не вирваться. ... Усі приглядалися Тарасовій тварі – та й все допитувались чого такий смутний. «Тюрма московська і кати зневолили його», відговорювали їм наші» [7, с. 37-38].

Пулюй наголосив, що це вшанування Тараса Шевченка за участі близько 300 осіб відбулося всупереч шаленому спротиву москвофілів, а особливу прихильність виявляли студенти-чехи. Надійшли вітальні телеграми від української патріотичної молоді Львова, Тернополя, Станіславова, Бережан, Перемишля, Чернівців, Дрогобича і Самбора.

У 1867 році молодь заснувала легальне товариство «Січ», першим головою якого став студент Віденського університету, майбутній відомий композитор Анатоль Вахнянин. У 1872-1873 роках товариством керував Іван Пулюй. «Січ» відігравала важливу роль у суспільному та культурному житті Галичини.

У 1902 році Іван Франко зазначав: «в лоні самої «Січі» почали вироблюватися люди, що не їли даром університетського хліба, віддавалися науці серйозно, не для посади та кар'єри, такі люди, як Ів. Пулюй, Ів. Горбачевський і інші» [76, с. 322].

Ще пізніше, в 1910 р., Франко зазначав: «У Відні в другій половині 60-х років заснувалося переважно з галицько-руських студентів руське товариство «Січ», що відіграло досить важну роль в європеїзації галицької Руси і видало немало членів, що зайняли поважні становища чи то в руським народнім житті, чи то серед інших народів. Назвемо тут лише Івана Горбачевського, знаменитого хіміка, тепер професора чеського

університету в Празі, Борискевича, знаменитого окуліста, що вмер у Граці, Івана Пулюя, знаменитого електротехніка і визначного письменника, тепер професора на німецькій політехніці в Празі» [77, с. 369].

Під час навчання у Відні Іван Пулюй розробив масштабний план публікації освітньої та релігійної літератури українською мовою та почав його реалізацію.

У листі до свого шкільного друга Данила Танячкевича від 23 квітня 1869 року він зазначав: «Кожний наш чоловік знає, що ціль наша єсть: вибороти своєму народови поважне становисько між іншими народами та не заржавілими списками чубатих дідів наших, а живим словом, русько-українською мовою» [67, с. 11]. Для досягнення такої цілі студент-теолог Пулюй заснував товариство «Праця».

Для перекладу гімназійних підручників Івану Пулюю доводилося створювати українську термінологію, охоплюючи не лише фізико-математичну сферу. Наприклад, у його листі до О. Барвінського від 30 квітня 1871 року, написаному в Дрогобичі, він зазначає: «Тепер я переводжу ботаніку Гикле і скоро скінчу» [34, с. 20]. Пулюй активно вивчав термінологію слов'янських мов, зокрема чеської та сербської, щоб створювати найбільш відповідні терміни українською мовою. Він також закликав освічених львів'ян брати участь у перекладі книг для середніх шкіл.

Важливим завданням усього життя Пулюя була праця над перекладом духовної літератури українською мовою. Уже в 1869 році у Відні він видав свій переклад «Молитвослова» накладом у три тисячі примірників, половина з яких була призначена для українців, які служили в австрійській армії. У 1872 році вийшло друге, більш об'ємне видання цього молитовника [67, с. 11].

Найвагомішим досягненням Пулюя у сфері перекладу духовної літератури став повний переклад Біблії. Працю над Новим Завітом він

розпочав разом із Пантелеймоном Кулішем у Відні в лютому 1871 року. Того ж року з друкарні вийшли Євангелія від Івана, Луки, Марка та Матвія. Повний текст Нового Завіту було надруковано у Львові в 1880 році.

Над перекладом Старого Завіту працювали Іван Нечуй-Левицький, Пантелеймон Куліш і Іван Пулюй. Повне видання українського перекладу Біблії вийшло друком у Відні 1903 року, згодом витримавши щонайменше п'ять перевидань.

Дати видань перекладів Нового Завіту та Біблії у різних джерелах відрізняються: замість 1880 року інколи вказують 1881-й, а замість 1903 – 1904-й. Це, імовірно, пояснюється розбіжностями між датою, зазначеною на титульній сторінці, і часом фактичного надходження видання у продаж [34, с. 22].

Організаційні та фінансові питання, пов'язані з першим виданням українського перекладу Біблії, значною мірою лягли на плечі Івана Пулюя. Про це свідчать численні листи до нього від Івана Нечуя-Левицького за 1901-1905 роки, зокрема лист від 18 лютого 1905 року: «Багацько ж Вам клопоту наробив цей переклад та одняв у Вас багато часу! Ми тут усі вже й не знаємо, як дякувати Вам за цей клопіт та труда, що Ви понесли за справляння при коректурі самого тексту. Шість місяців згаяли часу!» [10, с. 438].

Пересопницьке Євангеліє, створене в 1556-1561 роках, стало визначною пам'яткою староукраїнської мови. У ХІХ столітті виникла потреба перекласти Біблію сучасною українською мовою, про що мріяв Тарас Шевченко. На початку 1860 року чернігівський дворянин Пилип Морачевський завершив рукописний переклад Євангелія, однак Синод у Петербурзі заборонив його публікацію.

Українські переклади духовної літератури постійно стикалися з опором як церковної, так і світської влади Російської імперії. До цього опору долучалися й москвофільські сили у Львові та Відні.

У сатиричній газеті «Страхопуд», що видавалася у Відні під керівництвом російського резидента-попа Раєвського, галицькі москвофіли глузували з української мови, називаючи її «хлопською». «Але якраз той безсоромний сміх причинив ся до того, що Пулюй задумав видати молитовник на рідній мові» [67, с. 34].

У 1915 р. він згадував: «Наша інтелігенція, люди мирські і духовні соромились розмовляти рідною мовою, і погорджували тисячолітнім словом предків наших. Під такий то час, 1870-го року, бралися ми з покійним другом Кулішем до діла з думкою вибороти для погордженої «хлопської» мови почесне місце найперше в церкві і на амвоні, а потім ще й в науці» [67, с. 34].

Судячи з допису І. Пулюя до часопису «Мета» від 1865 р., він, ще будучи гімназистом, обдумував концепцію перекладів церковної літератури українською мовою, а в блискучому стилі виклав її у «Листі без коверти», адресованому о. Малиновському, борцеві з «українщиною і кулішівкою», впертому захисникові язичія. Зокрема, Пулюй писав: «Одягнувшись плащиком «малоруськимъ» воюєте проти «оукраинщины», вбачаючи в українському народі не рідного брата, а якогось чуженицю, ворога, та воюєте по махіавельськи, а не якби ялося мужові старшому, поважному і розважному» [16, с. 4].

І далі: «Молитва тільки тоді годиться Господеві, коли із серця походить, і тільки тоді багата плодами. Хто, питаюсь, розумний, маючи на цілі зрушити людське серце, говоритиме до збору бесідою чужою, незрозумілою» [16, с. 7].

Відстоюючи українську мову та фонетичний правопис («кулішівку»), Пулюй аргументував: «Фонетична правопись так днедавня, як саме письменство, а має підставу ту, що після принципу достаточного! причини ніхто розумний і практичний не схоче непотрібно собі що будь отягощати. Букви тільки ж і на те видумані, щоб ними представляти слова, і неперечно

перші люде, що писали, писали, як чули; їх правопись була фонетична. С часом бесіда змінялася, а правопись та сама оставалась. І вийшло за кілька соть літ, що жива бесіда була інша, як писана. Щоб писана була та сама, що жива, треба було її виговорювати не так, як написано, а так, як говорилося. От вже й етимологія готова. Уживають фонетику серби, а намагають до неї чехи, словаки, німці та й інші народи і не знаю ніякої чистої етимології без примітки фонетики. [...] Ходить ту о важніщу річ, щоб народові не отяжати приступу до письменства і просвіти» [16, с. 9]. Ці свої засади Пулюй втілював на практиці, видавши у Відні двома виданнями «Молитвослов» (1869 р. і 1872 р.).

Пантелеймон Куліш почав перекладати окремі частини Біблії самостійно. У львівському часописі «Правда» за 1868 рік (числа 39 і 45) були опубліковані його переклади двох «Давидових Псалмів». У 1869 році, завдяки фінансовій підтримці та зусиллям редакції цього ж часопису, у Львові вперше окремим виданням вийшла перша частина Біблії – «Мойсееве П'ятикнижжя» у перекладі Куліша.

Іван Пулюй, ще не знаючи Пантелеймона Куліша особисто, у 1868 році надіслав йому листа, щоб уточнити достовірність інформації, поширеної через газети Я. Головацьким. У тій публікації стверджувалося, що Куліш нібито зрікся ідеї літературної та національної самостійності України на користь «русского единства».

Листа було перехоплено царськими властями, які уважно стежили за Кулішем, намагаючись залучити його на свій бік, зокрема через призначення на посаду директора духовних справ у Варшаві та доручення виконувати секретні державні завдання.

Насправді Головацький перекрутив зміст приватного листа Куліша. Дійсною метою останнього була активна діяльність для розвитку української мови та літератури, що й сприяло зближенню Куліша з Пулюєм.

Перша зустріч між Пулюєм і Кулішем відбулася навесні 1869 року у Відні. Пізніше Пулюй згадував цю подію так: «Перша зустріч наша [...] була не конвенціональна, а вельми сердечна. Куліш очарував мене своїм незвичайно широким світоглядом і великою щирістю до літературного діла в Галичині і своєю ніжністю в розмові. Пішла між нами розмова про національні відносини в Галичині, про те, як нам вести далі видавницьке діло, а потім про академічну громаду віденську і львівську. Була розмова і про переклад Св. Письма, над котрим Куліш вже працював, і про потребу народного молитовника» [67, с. 26].

Спільна робота Івана Пулюя та Пантелеймона Куліша над перекладом Біблії розпочалася в лютому 1871 року, коли письменник прибув до Відня. До співпраці з Пулюєм, знавцем класичних мов і богослов'я, Куліша спонукала критика його попередніх перекладів Євангелія.

Зокрема, зауваження висловив видатний славіст, професор Віденського університету Франц Міклошич. Про це свідчить лист Куліша до Міклошича від 5 квітня 1871 року та примітки Олега Купчинського до його публікації [44, с. 234-235].

У своїй роботі Куліш і Пулюй використовували грецьке видання Біблії, підготовлене Лондонським біблійним товариством у 1866 році. Пулюй згодом залишив спогади про цей період спільної праці: «Поділили ми роботу між себе так, що я перекладав із грецької мови, дбаючи більше про докладність, як про красу слова. Пізніше порівнювали ми цей переклад з церковнослов'янським, російським, польським, сербським, німецьким, латинським, англійським і французьким. Впевнивши себе таким чином у вірності нашого перекладу, робили ми останню редакцію красномовну [...]. Щоби прискорити діло, я наважився покинути на якийсь час мої університетські науки і всі заробітки та й віддати увесь час для спільної праці [...]. Раненько прикипали ми до стола, працюючи аж до обідньої пори.

Після обіду відпочивали не більш, як пів години, на проході в публічному саду, а після того брались знову до діла і працювали з маленькою перервою до 8-ої вечірньої години. Куліш ще й тоді не втомився і читав у постелі Шекспіра або Дікенса одну або й дві години, поки сон його не зморив [...]. Так працювали ми, не розбираючи, чи будний день, чи свято [...]. Але ж безустанна праця і городське життя, хоч помалу, та все більше підривали наше здоров'я [. ..] і ми, запримітивши це, надумались покинути Відень та їхати до чистого повітря на село [...]. Куліш поїхав з початком травня 1871 року у свою Мотронівку, а я трохи пізніше до Грималова до моїх батьків» [67, с. 28].

Тією частиною перекладу, яку Пулюй виконав у Грималові, Куліш був задоволений, пишучи йому: «Ви вже доволі проштудировали нашу українщину і не зробіте в ній таких перемін, котрі були б на користь полонизму, що для нас було би найгірше» [67, с. 29].

Величезна праця Івана Пулюя та Пантелеймона Куліша увінчалася тим, що у 1871 році у віденській друкарні Соммера були послідовно видані Євангелія за Матеєм, Марком, Лукою та Іваном. Наклад Євангелія за Матеєм склав 5000 примірників, а кожного з інших – по 3000.

У 1880 році у львівській друкарні Наукового товариства імені Шевченка було опубліковано Новий Завіт. Згодом британське Біблійне товариство видало Новий Завіт українською мовою у перекладі Пулюя та Куліша кілька разів (К. Студинський зазначає роки цих видань: 1893, 1901, 1903, 1906, 1909, 1912, 1913). У 1928 році його перевидала Всеукраїнська спілка християн-баптистів у Харкові [34, с. 149-150].

Вихід Нового Завіту українською мовою отримав відгуки навіть у російській пресі. У авторитетному журналі «Вестник Европы!» було опубліковано рецензію, де підкреслювалося, що це видання наближене до народної української мови значно більше, ніж російськомовний переклад «Новаго Завета» – до народної російської мови [67, с. 79].

Пантелеймон Куліш працював над перекладом Старого Завіту до кінця свого життя, однак не встиг побачити його вихід у світ, адже помер у 1897 році. «По смерті Куліша нав'язав Пулюй переговори з Кулішевою і репрезентантом британського біблійного товариства Мілярдом у Відні в справі видання перекладу Старого Завіту, зладженого в більшій частині Кулішем. До помочи запросив Івана Нечуя-Левицького, котрий перевів четвертину Старого Завіту; сам зладив переклад «Псалмів» і зредагував переклад Куліша, виправляючи деякі недогляди та недостачі [...]. До перекладу св. Письма на українську мову прикладав велику вагу. Він займався сею справою через яких 35 літ свого найкращого віку, не зважаючи на те, що був обтяжений науковою та иньшою працею, та порівнює у своїй автобіографії значіння появи українського св. Письма зі значінням перекладу Біблії Лютера для німецького народу» [78, с. 5].

Українська інтелігенція Києва проявляла значний інтерес до завершення видання Біблії. Щоб прискорити організаційно-видавничий процес, у 1900 році композитор Микола Лисенко почав листування з Іваном Пулюєм.

У своєму першому листі від 29 вересня Лисенко зазначав: «Загальний наш русько-український національний інтерес привів мене до любої нагоди листуватися з Вами. Мені доручено обговорити з Вами справу видання за границею біблії в українському перекладі П. О. Куліша і І. С. Нечуя-Левицького» [8, с. 325].

Повне видання Біблії у перекладі Пантелеймона Куліша, Івана Пулюя та Івана Нечуя-Левицького вперше побачило світ у Відні 1903 року, з подальшими виданнями у 1906, 1908, 1909, 1912 та 1920 роках. У 1944 і 1947 роках ці переклади були перевидані в Нью-Йорку та Лондоні.

Однак інтереси Івана Пулюя в роки навчання у Греко-католицькій семінарії (1865-1869) значно виходили за межі теології та перекладу

духовної літератури. Він регулярно відвідував лекції з математики, фізики, механіки та астрономії у Віденському університеті.

Ці дисципліни захоплювали його настільки, що він часто пропускав обіди зі студентами-теологами заради занять. Завдяки цьому інтересу до природничих наук Пулюй після завершення теологічних студій вирішив не висвячуватися на священика, а вступити на філософічний факультет Віденського університету. Цей крок, однак, суттєво ускладнив його матеріальне становище [34, с. 22].

У 1872 році Пулюй склав іспити з математики та фізики, що дозволило йому стати викладачем гімназії. Згодом він почав займатися науковими дослідженнями у фізичній лабораторії професора Віктора Ланга при Віденському університеті.

Його перші дві наукові праці, присвячені експериментальному вивченню залежності внутрішнього тертя повітря від температури, були опубліковані в журналі Доповіді Віденської Академії наук у 1874 році.

Того ж року Пулюй отримав запрошення стати асистентом-викладачем кафедри фізики, механіки та математики у Військово-морській академії міста Рієка в Хорватії (тоді це місто, яке називалося Фіуме, входило до складу Австро-Угорщини).

У Рієці він швидко здобув репутацію талановитого викладача, читаючи курс теорії теплоти, і вмілого організатора фізичних досліджень. Саме тут Пулюй сконструював прилад для визначення механічного еквівалента теплоти новим методом. Цей прилад був відзначений срібною медаллю на Всесвітній виставці у Парижі 1878 року. Про його винахід писали: «Сей прилад виробляють великі німецькі фізикальні фабрики [...] та продають середнім і вищим школам, а більші підручники фізики подають опис його» [78, с. 13].

У 1875 р. Пулюй опублікував у «Доповідях Віденської Академії наук» дві статті про цей прилад. Аналогічні його статті побачили світ 1876

р. на сторінках провідного фізичного журналу того часу «Annalen der Physik», заснованого в Німеччині 1799 р. і який видається дотепер.

У 1907 році, на прохання дирекції Німецького національного музею в Мюнхені (Deutsches Museum von Meisterwerken der Naturwissenschaften und Technik in München), Іван Пулюй подарував музеєві точну копію свого приладу для вимірювання механічного еквівалента теплоти. Цей прилад був виставлений в експозиції поруч із відомим приладом Джоуля.

Його досконалість підтверджується тим, що навіть у 1960-х роках студенти фізичного факультету Львівського університету використовували його під час лабораторних робіт. У ХІХ столітті переваги методу Пулюя демонструвалися також в Одеському університеті [65, с. 39-40].

У 1875 році Іван Пулюй отримав стипендію Міністерства освіти Австро-Угорщини в розмірі 800 гульденів, що дозволило йому навчатися і працювати в Страсбурзькому університеті у Фізичному інституті професора Августа Кундта. Кундт, відомий фізик-експериментатор, був засновником впливової європейської школи з експериментальної фізики, серед вихованців якої було багато відомих науковців, включно з Нобелівськими лауреатами.

Особливий інтерес Івана Пулюя викликала електротехніка, про що свідчить його праця «Телефонний сигнальний апарат», опублікована в 1878 році.

Хоча основні дослідження Пулюя того часу зосереджувалися на чистій фізиці, він демонстрував здатність швидко освоювати нові знання та техніки експериментальних досліджень, що згодом стало характерною рисою його наукової діяльності.

У 1876 році Пулюй захистив дисертацію на тему залежності внутрішнього тертя газів від температури та здобув ступінь доктора філософії зі спеціалізацією у фізиці в Страсбурзькому університеті. Повернувшись того ж року до Відня, він нострифікував свій науковий

ступінь, відновив роботу в лабораторії професора Віктора Ланга і розпочав читання лекцій у Віденському університеті як приват-доцент [34, с. 24].

У Відні, у фізичній лабораторії університету, Пулюй проводив дослідження в галузі молекулярної фізики та природи катодних променів. Його ідеї значно випереджали час і сприяли формуванню електронної теорії, до якої інші науковці прийшли значно пізніше. Вже тоді було очевидно, що Пулюй обирав для досліджень найактуальніші проблеми фізики.

Його роботи заклали основи не лише для вивчення природи Х-променів, але й для розв'язання ключових завдань електротехніки, таких як створення джерел електричного освітлення, телефонних станцій, дистанційне вимірювання температури, електростанцій змінного струму та електротехнічних приладів.

Протягом 1877-1883 років у Відні Пулюй створив надійне підґрунтя для своїх майбутніх наукових досягнень, незважаючи на складні обставини. Як асистент, він отримував низьку платню, а як приват-доцент – жодного доходу.

Водночас наукові дослідження вимагали значних фінансових ресурсів, адже: «він не тільки придумував, але й своїми руками робив свої апарати, бо у Відні не було ні одного спосібного механіка для вироблення шкляних апаратів. А щоб замовляти ті апарати за границею, на то не ставало гроша і предовго треба було б ждати» [34, с. 25].

Попри складні обставини, у 1881 році електричні апарати, сконструйовані Іваном Пулюєм, здобули великий успіх на всесвітній електротехнічній виставці в Парижі. Декілька його розробок були нагороджені дипломами та увійшли до колекції паризького музею «Conservatoire National des Arts et Métiers».

Особливе визнання отримала його вакуумна лампа, яка увійшла в історію техніки як лампа Пулюя. Цей прилад згодом став основою для

створення високоякісних рентгенівських знімків і забезпечив своєму автору широке визнання.

Не маючи змоги реалізувати свою мрію стати професором фізики у Віденському університеті, де він прагнув передавати свої знання й досвід молодому поколінню, Пулюй вирішив змінити напрям діяльності. Він переїхав до Штайра і повністю зосередився на електротехніці.

У новому місці вчений активно зайнявся підготовкою до чергової виставки: «Се була для него нагода показати талант до організаційної праці. Треба було не тільки приготувати і придумати все потрібне для фабрикації ламп, але ще й вивчити малоосвічених робітників до різнородних, по більшій часті дуже субтельних і не легких робіт. За три місяці вже вироблювано Пулюєві жарові лампи до вистави» [34, с. 27-28].

Попри невдале завершення офіційної співпраці з Віденським університетом, другий період діяльності Івана Пулюя у Відні можна вважати тріумфальним. Це стосується не лише його досягнень у практичній електротехніці, але й вагомих наукових здобутків, які, на жаль, залишилися недооціненими керівництвом університету.

Зокрема, цикл його робіт, присвячених катодним променям, отримав особливе визнання: у 1883 році ці праці були вдруге видані окремою збіркою за ініціативи Віденської Академії наук, а в 1889 році Фізичне товариство в Лондоні випустило їх в англійському перекладі.

Ці дослідження Івана Пулюя стали основою для розвитку двох наукових напрямів, відзначених Нобелівськими преміями: фізики рентгенівських променів (перша Нобелівська премія з фізики, присуджена Рентгену в 1901 році) і подальших досліджень катодних променів (Нобелівська премія Ленарда в 1905 році) [34, с. 28].

Попри матеріальні труднощі та виснажливу працю, Іван Пулюй здійснив свою давню мрію – двічі побував в Україні на схід від Збруча. Влітку 1876 року він уперше відвідав Київ і Дніпро, після чого вирушив до

Борзни на Чернігівщині, де провів кілька днів у родині Білозерських. Однак про цю першу подорож залишилося мало документальних свідчень [34, с. 29].

Більш тривалою була друга подорож, яка відбулася влітку 1880 року на запрошення Пантелеймона Куліша та його дружини. Як згадував сам Пуллой, ця поїздка стала незабутньою подією. Вона дала йому змогу краще зрозуміти життя та культуру українців, а також поглибити дружні стосунки з Кулішем.

Під час цього візиту Пуллой не лише насолоджувався гостинністю подружжя Кулішів, але й активно обговорював із ними важливі питання розвитку української мови, літератури та науки: «на ті щирі і сердечні запросини поїхав я радо на Україну і прибув до Києва 28-го липня, де дожидали мене Куліш і його любя дружина Ганна Барвінок. Розглянувшись в городі, поїхали ми потім вкупі до хутора Мотронівки недалеко Борзни [...]. Після охочої праці починалася між нами щира і дружня розмова, що перемінювалась часто з народніми піснями, в яких Куліш дуже любувався» [19, с. 49].

Під час цих обговорень порушувалося питання про заснування в Австрії українського літературного журналу, подібного до «Основи», що видавалася в Петербурзі у 1861-1862 роках. Для пошуку необхідних ресурсів і однодумців Іван Пуллой вирушив до Києва та Харкова. Про свої враження від цієї подорожі він зазначав: «Приїхавши до станції Плиски, зараз почувся я на нашій, не своїй землі і те гірке почуття обгортало мене ще більше в центрах України, в Києві і Харкові. Через цілу дорогу, по станціях і вагонах не почув я ні одного рідного слова. Усі шляхи на Україні, де проведена залізниця, і всі міста змосковщені до того, що навіть тая інтелігенція, котра не цуралась українського слова, розмовляла по-московськи у себе дома» [67, с. 55].

«Стало мені весело в серці, а київська нудьга, що сповила мою душу, щезла як дим од вітру» [67, с. 49] – так писав Іван Пулюй після відвідин дому Володимира Степановича Александрова. Александров, міський та військовий лікар у Харкові, був також поетом, драматургом, автором оповідань і перекладачем. Він працював із творами російською, німецькою, польською мовами, а також перекладав з латини, включаючи Святе Письмо.

У Харкові Пулюй також завітав до дому Христини Алчевської, давньої знайомої Пантелеймона Куліша, видатної української громадської та культурної діячки, яка очолювала недільні школи.

Провівши в Харкові близько тижня, Іван Пулюй повернувся до Мотронівки. У своїх спогадах він зазначав: «Я гостював у Кулішів кілька неділь [...]. Вечорами віддыхали ми [...] в саду і розмовляли часто і про науки природні. Найбільше інтересувала Куліша астрономія. По його прозьбі розказував я про творива небесні, про їх настаннє, їх безустанну переміну і їх кінець, що є й початком їх новонастання [...]. Незмінні віковічні закони, котрим мусить коритись ціла вселенна, а найбільше закон непропащої сили, викликали в душі Куліша велике очарование. Він набирався духа, віруючи, що і сила правди в інтелектуальному сьвіті ніколи не може пропасти. Тому і вірив він, що, як не слабосильний інтелектуальний сьвіт України, і для нього стоїть твердо той віковічний закон! Після наукових розмов сповнялась душа Куліша супокоем, і здавалось мені, що він набирав більше охоти до нових літературних подумів» [19, с. 52].

До Праги Іван Пулюй приїхав у серпні 1884 р. і залишився там назавжди. Про цей період життя вченого писав проф. Чеського політехнічного університету в Празі Іво Краус у додатку до газети «Hospodärske Noviny» 17 січня 1995 р. у статті під заголовком «Празькі зустрічі з професором Іваном Пулюєм».

Цитуємо за роботою Р. Гайди і Р. Пляцка: «Для Пулня пражська ера була щасливими роками, коли сягнула вершин його педагогічна і наукова кар'єра. В 1884 р. його затверджено на посаді професора фізики й електротехніки, а через чотири роки його обрали ректором. Коли електротехніка в Німецькій політехніці стала самостійною, він став першим професором зі спеціальності електротехніка. Його праці створили йому авторитет не тільки в галузі електротехніки і телекомунікацій, але й як конструкторів оригінальних приладів для вимірювання фізичних величин. Серед його друзів були відомі пражські діячі науки і техніки на межі XIX і XX століть: чеський «Едісон» Франтішек Кжіжік (винахідник автоматичної дугової лампи) і засновники всесвітньо відомої фірми ЧКД, що виробляла електричні машини та прилади, інженери Колбен і Данек. Частим відвідувачем фізичної лабораторії Пулня на Гусовій вулиці бував у 1911-1912 рр. також Альберт Ейнштейн. Пулню не належав до вчених, які ховаються перед світом. Свої знання і досвід він з радістю передавав студентам і молодшим колегам, брав участь в екзаменаційних комісіях, був членом різних державних експертних органів у галузі електротехніки, самовіддано працював у редколегіях наукових журналів» [34, с. 32].

Обійнявши посаду професора Німецької політехніки в Празі, Іван Пулню активно зайнявся модернізацією та вдосконаленням навчальних курсів. Відповідаючи на потреби розвитку електротехнічної науки, він уже в 1885 році започаткував окремий курс лекцій з електротехніки та організував практичні заняття.

Про перші роки роботи Пулня в Празі Роман Цегельський зазначає: «В рр. 1884 і 85 заложив у будинку фізикального інституту пражської техніки електричну робітню, машилярню для електричних машин і робітню для грубих і субтельних механічних робіт, а для фізикального інституту справив нові апарати і прибори, що відповідали вимогам новочасної науки. До помочі дістав механіка та слугу для обслуги машин» [78, с. 8].

Лекції Івана Пулюя приваблювали не лише студентів, але й професорів із різних навчальних закладів Праги. У 1888-1889 роках він був обраний ректором Німецької політехніки в Празі, а в 1890-1891 роках обіймав посаду декана машинобудівельного факультету.

Постійно дбаючи про якість освіти, Пулюй після ознайомлення з роботою електротехнічних інститутів Німеччини влітку 1895 року звернувся до австрійського уряду з проханням підтримати фінансування нових навчальних закладів.

Завдяки його зусиллям у 1902 році було створено окрему кафедру електротехніки, яку він очолив. Пулюй також надавав цінні консультації під час проєктування багатьох електростанцій.

У 1906 році, з нагоди столітнього ювілею Німецької політехніки в Празі, Івана Пулюя було нагороджено орденом Залізної корони за його наукову та викладацьку діяльність.

Він отримав також комтурський хрест ордена Франца-Йосифа, а в 1910 році здобув почесний титул радника двору. Під час Першої світової війни, у 1916 році, йому запропонували посаду міністра освіти Австро-Угорщини. Однак через поганий стан здоров'я він змушений був відмовитися від цього призначення, хоча міг би стати першим українцем у складі уряду Австро-Угорщини.

У 1883 році Іван Пулюй став членом-засновником Електротехнічного товариства у Відні, а також організував і довгий час очолював аналогічне товариство в Празі. З нагоди 30-річчя віденського товариства Пулюя було обрано його почесним членом [34, с. 33-34].

Серед наукових досягнень Пулюя в Празі особливе місце займають його дослідження Х-променів (у багатьох іноземних виданнях саме так називають те, що в німецькій і російській традиціях іменується «рентгенівськими»).

Учений вперше відкрив йонізаційні властивості цих променів під час проходження через розріджені гази, визначив місце їх виникнення і просторовий розподіл.

Він також став першим, хто запропонував наукове пояснення їхньої природи та механізму утворення. На відміну від Вільгельма Рентгена, який тривалий час не розумів цих явищ, Пулюй значно випередив свого колегу у цих дослідженнях.

Знімки, виконані за допомогою трубки конструкції Пулюя, вирізнялися надзвичайною якістю і часто використовувалися в європейських виданнях для ілюстрації застосування Х-променів у медицині.

Він зробив перший у світі знімок повного людського скелета, опублікований у 1896 році в лондонському журналі *The Photogram*. Однак Рентген, ігноруючи внесок Пулюя, широко популяризував власні досягнення, що призвело до формування міфу про його виняткову роль у відкритті та дослідженні цих променів.

Роман Цегельський цілком справедливо зазначив про Івана Пулюя: «Не одну його думку прийняла модерна фізика, а лише через сліпий, може і пеховий випадок промені Х не називаються променями Пулюя, лише Рентгена. Бо він вже був на їх сліді ще 1882 р., але на жаль, зайнятий другою працею, залишив був тоді далші досліди над катодовими променями» [78, с. 25].

Слава дослідника Х-променів, яка обійшла Івана Пулюя стороною, хвилювала його мало. Він був занадто масштабною особистістю, щоб обмежитися роллю честолюбного професора чи гонорового цісарсько-королівського радника.

Його життєве кредо – прагнення зробити все можливе й навіть неможливе для рідного народу – найяскравіше проявилось у боротьбі за відкриття доступу до українського перекладу Біблії для всієї України. Це

відбувалося всупереч жорстким заборонним указам російської влади щодо української мови, таким як Валуєвський циркуляр 1863 року та Емський указ 1876 року.

З 1881 року Пулюй організував контрабанду Нового Завіту до підмосковної України через власника готелю «Hotel Russia» в Бродах. Видання таємно переправляли на російський бік до Радивилова, а звідти доставляли до Києва і Харкова. Однак, за словами К. Студинського, цей шлях не задовольняв Івана Пулюя: «Він хотів конче вибороти перекладові Святого Письма громадянство на Україні» [67, с. 69].

У 1881 році Пулюй звернувся через російське посольство у Відні до Головної управи «по делам печати» в Петербурзі з проханням дозволити легальне розповсюдження свого перекладу в Росії. Проте отримав відмову. Аналогічне звернення у 1904 році залишилося без відповіді. Попри це, боротьба тривала.

30 червня 1904 року впертий Пулюй надіслав листа до Академії наук у Петербурзі, висловлюючи жаль, що в: «Росії тривають далі такі пресумні відносини, що там вільно поширювати слово Боже на 40 мовах і діалектах, вільно мати Св. Письмо на рідній мові навіть монголам і татарам, тільки український нарід, хоч одновірний з московським, позбавлений царським указом 1876 р. свого природного права мати в себе дома слово Боже на рідній мові» [67, с. 69].

Іван Пулюй 21 листопада 1904 року відправив переклад Святого Письма до бібліотек університетів у Петербурзі, Києві та Харкові. У супровідних листах він звертався до професорських зборів із проханням прийняти книгу до бібліотечних фондів, але жодної відповіді не отримав.

На початку 1905 року Пулюй надіслав меморіал на захист української мови новому голові комісії з розгляду цензурних законів у Петербурзі. Він також пожертвував 2000 примірників свого перекладу Псалмів для розповсюдження серед поранених і хворих українських вояків російської

армії, яка брала участь у боях у Манчжурії. Однак і цього разу відповіді не було.

«Отак віддячувала Москва Україні і тоді, як синів її провадили на Порт-Артурську голгофу, і як вони в Манджурських степах за Росію, тую всенародну тюрму, і за своїх катів кров свою проливали» [34, с. 40].

Розчарувавшись у бездіяльності царської влади, 5 лютого 1905 року Пулюй звернувся з проханням до японського генерала Ногі дозволити поширення духовної літератури українською мовою серед полонених українців. Уже 13 квітня 1905 року він отримав позитивну відповідь. У самій Росії політика щодо української мови почала змінюватися лише з 1907 року.

Іван Пулюй належав до тих науковців, які не обмежувалися працею у своїх кабінетах, а прагнули ділитися науковими здобутками з громадськістю. Цю його рису відзначав німецькомовний часопис «Празькі вісті» у статті, присвяченій ученому [34, с. 123].

Вважаючи освіту українського народу надзвичайно важливою, Пулюй вбачав своїм обов'язком популяризацію природничо-наукових знань рідною мовою. У 1877 році його стаття була опублікована в львівському часописі «Правда» [17], а в 1879 році з'явилася його науково-популярна праця [20], яка стала основою для брошури «Непропаща сила», виданої того ж року [18].

У 1881 році Пулюй опублікував науково-популярну працю «Нові і перемінні зьвізди» у журналі «Сьвіт» і окремою брошурою [19].

Науково-популярні праці Івана Пулюя «Непропаща сила» та «Нові і перемінні зьвізди» мають глибокий ідейно-теоретичний зв'язок. Їх головною темою є закон збереження і перетворення енергії, сформульований у 1840-х роках Р. Майєром, Дж. Джоулем і Г. Гельмгольцом.

Центральне місце цієї ідеї у працях Пулюя свідчить про його розуміння фундаментальної ролі законів збереження як у фізичних дослідженнях, так і в загальнонауковому контексті. Ба більше, у творчості вченого ці закони тісно пов'язані з філософськими, етично-психологічними проблемами, а також його громадсько-політичними поглядами та прагненнями [34, с. 124].

Попри лояльність до Австро-Угорщини, Іван Пулюй критично ставився до політики австрійських властей стосовно українців Галичини. Він активно відстоював право української молоді на здобуття вищої освіти рідною мовою та разом із провідними діячами науки й культури наполегливо домагався відкриття українського університету у Львові.

Особливість постаті Пулюя полягає в його послідовній праці над створенням системи науки й освіти для українського народу. Він докладав зусиль до видання молитовників для широкого загалу, перекладів підручників для українських гімназій, а також займався організацією навчальних і наукових закладів найвищого рівня. Його багаторічна боротьба за відкриття українського університету у Львові та активна діяльність у Науковому товаристві імені Шевченка (НТШ) яскраво це підтверджують.

Після затвердження нового статуту НТШ 16 листопада 1892 року, який перетворив його на поважну наукову інституцію, Пулюй з ентузіазмом висловив бажання співпрацювати. У листі до Олександра Барвінського від 30 січня 1893 року він привітав цю подію.

А 6 серпня того ж року Пулюй надіслав Барвінському, який у 1893-1896 роках очолював НТШ, листа з пропозиціями щодо завдань і цілей Товариства.

У цьому листі він писав: «Не легка бо робота прорублювати стежку там, де нога людська споконвіку не ступала. Науки природні мусять мати свою мову, утворену на підставі народної мови, а щоб таку мову творити,

на те треба мати доволі часу та не робити нам такого діла прихачем. Думаю я переложити на нашу мову мою послідню розправу, предложену із Акад[емії] Наук у Відні: «Про міряння ріжниць фаз двох перемінних електричних прудів». Не багацько людей зрозуміє її, але не для теперішнього покоління працюємо ми, а для будущих поколінь. З великою радістю читав я справозданне про діяльність товариства Шевченка і Твою промову. Добре промовив іси, мій Друже: «Возвеличу / Малих отих рабів німих! / І на сторожі коло них / Поставлю слово». Коли наше слово піднесеться до високостей науки, тоді матиме наш вбогий народ твердиню, котрої не приодоліє жодна сила. Народ без науки виспої між народами те, що людина-неука між людьми ученими» [34, с. 137-138].

Іван Пулюй з піднесенням сприйняв повідомлення про реорганізацію в 1892 р. товариства ім. Шевченка у Львові у наукове: «Добре діло зробили русини, що розложили огоньско для науки в товаристві ім. Шевченка. Без виспої науки остався наш народ, хоч многочисленний, геть в заду поза всіма народами європейськими [...]. Тому мусить кожний русин радіти серцем, що новий статут затверджений міністерством. Нехай же росте і кріпшає ваше наукове товариство. Доложу і я дещо із своєї праці по моїх силах і прошу мене залічити до секції для наук природних і медичних» [34, с. 41].

Іван Пулюй багато років активно співпрацював із Науковим товариством ім. Шевченка (НТШ). Його ім'я входить до списку перших дійсних членів НТШ, обраних 1 червня 1899 року, що підтверджує визнання його видатних наукових досягнень і заслуг перед українським народом [19, с. 67].

Завдяки зусиллям Пулюя та інших членів Товариства почала формуватися українська наукова термінологія. Це сприяло публікації статей з математики, природознавства й медицини спочатку у «Записках НТШ», а згодом у «Збірнику Математично-природописно-лікарської секції

НТШ», який став першим українським природничим науковим журналом [34, с. 138].

Перший том «Збірника» вийшов у 1897 році. У «Записках» Пулюй опублікував одну статтю, а в «Збірнику» – три науково-технічні роботи. Крім того, НТШ видало його науково-популярні брошури, які мали велике значення для поширення наукових знань українською мовою.

Після змін у статуті НТШ у 1898 році були запроваджені дійсні члени, яких обирали за високі наукові досягнення. Серед 32 перших дійсних членів, обраних 1 червня 1899 року, поряд із такими видатними постатями, як Іван Франко, Михайло Грушевський, Володимир Антонович, Іван Горбачевський і Федір Вовк, був і Іван Пулюй [34, с. 138].

Одним із головних завдань НТШ стало забезпечення умов для розвитку молодих наукових кадрів. Найважливішим кроком у цьому напрямку було відкриття українських вищих навчальних закладів. У Наддніпрянській Україні така ініціатива була неможливою, тому Товариство зосередило зусилля на добиванні дозволу австрійських властей на відкриття українського університету у Львові. Іван Пулюй відігравав провідну роль у цих заходах, виявляючи неймовірну наполегливість і надихаючи однодумців.

У своєму листі до НТШ від 12 грудня 1901 року Пулюй повідомив про готовність узяти участь у делегації, яка мала передати віденським властям документи щодо створення університету.

26 січня 1902 року делегація НТШ, до якої входили професори Пулюй, Горбачевський, Смаль-Стоцький, а також послі до державної ради Романчук і Барвінський, передала міністрові-президентові д-ру фон Керберу та міністрові освіти д-ру фон Гартлю меморіал із проханням заснувати український університет у Львові.

У меморіалі зазначалося: «Право русинів на посідане власного університету виходить ще й з арт. 19 державного основного закона про

загальні права горожан держави, після якого всі народи держави суть рівноправні і після якого кожний нарід має ненарушиме право зберегати і плекати свою національність і мову в школі, суді і в публічному життю. Як-же ілюзоричним являється сей закон, коли зважимо, що руський нарід, котрого в Австрії є три з половиною міліонів і котрий числом ніяк не стоїть далеко за поляками, не має ні одного університету, коли поляки мають їх аж два! Потреба заложення руського університету тепер тим наглійша, бо у східній Галичині є чотири руські гімназії, отже й громада руських абітуриєнтів росте» [51, с. 9].

Спроба відкрити український університет у Львові тривалий час залишалася безрезультатною, насамперед через протидію впливових польських кіл. Проте Іван Пулюй не полишав боротьби. У листі до Олександра Барвінського від 12 березня 1904 року він писав: «Врадили ми з Горбачевським, щоб знов підняти справу основання руського університету і поки що видрукувати в «Ділі» і в «Ruth[enische] Revue» меморіял, переданий перед двома роками Керберові і Гартльові, а крім того ще й справозданне наше, вислане свого часу до товариства ім. Шевченка. Якщо і Ти брав участь в депутації і підписав меморіял, то просимо і Тебе о дозвіл на видрукування Твого імені на меморіялі. Крім того просимо підперти сю пекучу і для русинів найважливішу справу в раді державній. Не дожидати русинам свого університету з заложеними руками, атреба – добиватись його» [34, с. 139].

Пулюй також намагався залучити до активних дій іншого українського представника у віденському парламенті – Юліана Романчука. У листі до нього від 21 березня 1904 року він наголошував на необхідності продовження боротьби за створення університету: «Хто не знає добре всіх обставин руських і всесвітніх, той легко повірить міністерській мудрості і буде здаватися йому, що се вже щира правда. Ось так думаєте Ви,

добродію, і Барвінський, і не один щирий патріот, та не так думають Пуллой і Горбачевський» [34, с. 139].

І. Пуллой аргументовано, послідовно спростовував відмовки високих австрійських урядовців: «Щодо грошей, то вони не лише «може», але і певно знайдуться, бо будуть се наші такі гроші, наші кроваві податки і як ми їх давали, так і будемо давати, ще й готові до всяких жертв для науки дітей наших. Нічого про се й балакати. За політику в Галичині нема що винуватити кого іншого, бо робить тую недотепну політику не хто другий, як саме правительство з польською шляхтою і з єзуїтами [...]. За ласку, яку пан міністр робить русинам, даючи стипендії, дякуємо йому, просимо тільки, щоб Його Ексцеленція повеличався перед культурним світом, як великі стипендії і скільки то їх роздано русинам після зробленої обіцянки» [51, с. 26-27].

Вражає невтомність і наполегливість, із якою Іван Пуллой роками боровся за права свого народу. Попри зайнятість організацією фізичних і електротехнічних досліджень у Празькій політехніці, модернізацією навчального процесу та розвитком енергетичної промисловості, що вимагало численних звернень до урядових установ, головною метою для нього залишалося відстоювання національних інтересів українців. При цьому він не переймався тим, як його дії вплинуть на репутацію в офіційних колах, діючи сміливо й безкомпромісно.

Навіть у складні часи воєнної розрухи Пуллой не припиняв зусиль. У листі до посла Юліана Романчука від 12 вересня 1916 року він знову нагадує про невирішене питання створення українського університету у Львові: «Дорого платили і платять українці державі, жертвуючи свою кров і добро, то вже б і пора, щоб правительство хоч тепер під той лютий час опам'яталося і, сповнюючи свій обов'язок, дало українському народові те, що йому належить по Божому і людському праву, передовсім освіту. Світла, світла! – кликав колись покійний мій друг Куліш» [37, с. 4].

Ще 29 листопада 1912 року австрійський уряд оголосив про проєкт заснування українського університету у Львові, який планували відкрити на початку 1916 року. Проте реалізації цього задуму перешкождали не лише запеклий опір польських шовіністів, а й агресивні дії зі сходу: «Російський амбасадор у Відні подав у червні 1914 року, іменем і на доручення царського уряду окремий письмений і усний демарш, заявляючи австро-угорському міністрові закордонних справ у Відні, що запроектоване оснування українського державного університету в Галичині, яке мало відбутись восени 1915 року шляхом окремого цісарського розпорядку – російський уряд буде вважати за ворожий крок проти себе та за можливий казус беллі (причину війни) і тому остерігав Австрію перед цим проектом» [61, с. 48].

Яскравим і промовистим прикладом того, наскільки небезпечним для російської імперії могло стати створення хоча б одного українського інтелектуального центру, навіть поза її межами, є діяльність Івана Пулюя [61, с. 48].

Царизм, як і інші імперські режими, добре розумів, що навіть умовні кордони по Збручу не зможуть стримати духовного єднання українців, розділених цими штучними бар'єрами. Водночас національно свідомі інтелігенція з берегів Дніпра палко підтримувала ідею створення університету у Львові.

Праця Пулюя задля розбудови української системи вищої освіти принесла значні результати. Безсумнівно, завдяки високому науковому авторитету таких діячів, як Іван Пулюй та Іван Горбачевський, які зробили чималий внесок у розвиток чеської науки і техніки, після Першої світової війни в Чехословацькій республіці за підтримки її уряду було створено чотири українські вищі навчальні заклади.

Серед них – Український вільний університет, Український високий педагогічний інститут імені М. Драгоманова, Українська академія

образотворчих мистецтв (усі у Празі) та Сільськогосподарський інститут у Подебрадах [34, с. 141].

Ці заклади, де викладання велося українською мовою, приймали не лише українців, а й представників інших слов'янських народів, французів і вірмен. У часи польської окупації Західної України та радянського панування над більшою частиною території України, ці установи стали важливими осередками формування національної еліти.

Професор Пулуй глибоко аналізував актуальні завдання української інтелігенції після революції 1905 року в Росії. У своїй статті «До дворянства на Україні», яка, за редакційною передмовою, є частиною листа до одного з предводителів дворянства, він піднімав важливі питання. У ній Пулуй наголошував на тому, що: «Українська «свідома» інтелігенція гайнувала десятки років, або нічого не роблячи або займаючись мертвецькою псевдонаукою або лаючи заслужених людей, що ціле життя для освіти свого народу працювали. Колиж прийшла важна історична хвиля, в якій і доля українського народу має рішатись, то на Україні стали озиватись москалі, ляхи і жида, а українська інтелігенція або славословила самодержавіє, що мовляв в ім'я культури веде борбу з жовтою расою – так писав до мене свого часу навіть оден «радикал»-українець! – або тільки несміло упоминалась о права свого народу, висилаючи до Петербурга коротенькі телеграми, а дехто й меморіяли. Байдужість українських нігілістів до свого народу і до його історії се така проява, яку знайдете і між культурними народами. Року 1876-го, недовго після того, як німці після погрому Наполеона III забрали Альзатчину, мав я нагоду недалеко від Штрасбурга розмовляти з одним німцем. Звався він Міллер, але не хотів признаватись до німецького народу. А що-ж ви, пане Міллер, француз? Не хотів бідолаха у вічі неправду казати тай каже: «Я Альзатчик»! Був се прототип отаких «русских граждан», про яких Ви, Добродію, згадуєте, котрим байдуже, що є на світі багатоміліоновий український нарід, що має

свою історію і свою Україну, за котру батьки кров свою проливали. Щодо України, то треба, щоб і наше дворянство добре зрозуміло теперішню велику хвилю і щиро бралось до культурної праці. Нехай зрозуміє дворянство, що вже задля власної користи не вільно йому йти проти народа, а разом з народом, що треба дбати про його освіту і добробут. Дбаючи про все те, українське дворянство може забезпечити собі чесне місце добрих проводирів нації, а йдучи рука в руку з ворогами народа, і воно вважатиметься на Україні чужим і ворожим.

Українське дворянство могло би вже тепер зробити велику прислугу народови, закладаючи всюди приватні народні школи з українською мовою, господарські спілки і пахарські школи, народні торгівлі, щадниці і кредитові товариства для народу. Щоби дати до всього того почин, треба найперше згуртувати людей доброї волі в одно товариство аграрно-економічне і видавати газету. З початку буде діло може йти пиняво, а чим більше буде людей охочих до праці, тим легше буде. Ви, Добродію, як предводитель дворянства, могли би багацько доброго в тій справі зробити, давши почин до організаційної праці. В Галичині знайшли-б Ви між русинами таких людей з досвідом, що допомогли-б Вам доброю радою. У Львові виходить гарна газета «Економіст». Було би добре, як би українські дворяни поки-що пренумерували ту газету.

Для Вашої одради подаю Вам ще вістку, що цензурний комітет С.-Петербурський дозволив друкувати «Спомини про Куліша», навіть не вичеркнувши гірких докорів, зроблених російському правительству і самій цензурі за царський указ 1876-го року і за гонення українського слова. Се відрадна проява лібералізму і я надіюсь, що указ буде знесений і Україна дождеться свободи рідного слова» [24, с. 317].

Глибина міркувань Івана Пулюя про те, що «одна тільки культура може забезпечити не тільки добробут і красну долю великих мас народу, але й удержати добрий лад в державі» [24, с. 318], підтверджена самим

розвитком високорозвинених держав у ХХ столітті. Особливо показово, що країни, які зосередили увагу на підтримці своїх національних культур, мов і традицій, досягли значного добробуту, навіть за умов обмежених природних ресурсів. Яскравими прикладами цього є Японія, країни Скандинавії та інші.

Боротьба української інтелігенції за права української мови, у якій одним із провідників був Іван Пулюй, не минула даремно. У 1905 році комісія Російської Академії наук офіційно визнала українську мову окремою мовою, а не «наречием» російської, затвердивши меморіал «Об отмене стеснений печатного малорусского слова». Сам Пулюй неодноразово звертався із відповідними вимогами до цієї Академії та університетів Росії. Однак навіть після тимчасової лібералізації російський уряд швидко повернувся до реакційної політики. Попри це, після Лютневої революції 1917 року друковане українське слово знову почало відроджуватися.

Іван Пулюй критично оцінював також політику австрійської влади в Галичині щодо розвитку української мови, науки та культури. Його виступи проти затримок із відкриттям українського університету у Львові яскраво свідчили про це. Водночас Пулюй, побувавши в Наддніпрянській Україні, мав змогу порівняти культурні та політичні обставини двох регіонів.

У Галичині існували українські гімназії, виходили україномовні видання, точилася боротьба за університет, тоді як у Російській імперії не було навіть українських початкових шкіл.

Таким чином, наполегливі зусилля Івана Пулюя в боротьбі за права рідної мови та українську державність мали велике значення не лише для його народу, але й для світового суспільства.

З початком Першої світової війни Іван Пулюй взяв на себе нові виклики та обов'язки: «Багато українських виселенців, що наслідком війни

були приневолені покинути рідний край, опинилося в Празі. Тут найшли наші виселенці щирий приют і видатну поміч у своїм невідраднім положенню в помічнім комітеті, на чолі котрого стояли наші земляки Др. Пуллой і міністер др. І. Горбачевський. Виселенці діставали не тільки прожиток і матеріальну поміч, але подбано також про їх релігійні і просвітні потреби та про плекане між ними патріотичних почувань. Тим способом злагоджено гірку долю наших виселенців, спричинену світовою війною, і всі з щирою вдякою згадують про діяльність наших земляків у Празі, а передовсім д-ра Пуллой. Крім того опікувався др. Пуллой вельми щиро українською молодіжю, щоби їй дати спромогу до висшої освіти і на ту ціль зібрав був значні фонди, котрими, як і власними жертвами, пособляв у тих змаганнях нашої молодіжи» [24, с. 319].

Під час Першої світової війни Іван Пуллой активно інформував німецькомовних читачів про виклики, з якими стикалася Україна. У 1915 році він видав дві брошури, у яких аргументував необхідність створення української держави.

Він наголошував не лише на історичній справедливості та політичних правах українського народу, але й на важливості цієї держави для європейської стабільності.

У своїх працях Пуллой писав: «Поневолені народи Росії повинні стати вільними і утворити власні держави. Але найважливіше значення для досягнення цієї мети, для забезпечення тривалого миру в Європі може мати тільки самостійна Україна. Незалежність України є, за нашим переконанням, ключем до миру в Європі» [34, с. 43].

Ця думка, висловлена Пуллою понад сто років тому, і досі звучить актуально, часто повторювана сучасними політиками, державними діячами та аналітиками.

Іван Пуллой встиг побачити здійснення того, заради чого присвятив своє життя – проголошення незалежності України 22 січня 1918 року.

Проте вже 31 січня 1918 року його життя обірвалося. Україна втратила одного з найбільших своїх синів, який невтомно працював задля її майбутнього.

На похоронах Івана Пулюя 5 лютого 1918 року ректор Німецької політехніки в Празі, професор Бах, сказав: «Ти був не тільки людиною твердих переконань і виразно викарбованою особистістю, але також людиною, що знала, як дотримуватися вірності, передусім вірності народові, з якого Ти вийшов. І немає більшої вірності, ніж вірність власному народові. Тому події цієї великої війни схвилювали Твоє сильне серце. Могутні потрясіння наших днів підняли в Тебе надію на зліт Твого народу, якому Ти як цінний заповіт залишив переклад і здійснене під Твоїм керівництвом [...] перше повне видання української Біблії. Доля дозволила Тобі побачити ранішню Зорю свободи, до якої піднявся з темних воєнних хмар Твій народ, який Ти любив до останнього свого подиху, і її перші сонячні промені побажали озолотити кінець Твого сповненого праці життя» [34, с. 44].

Глибоке розуміння значення і масштабності постаті Івана Пулюя як вченого і як людини виявляли австрійські вчені і в пізніші роки: «Професор Іван Пулюй належить до найвизначніших наукових постатей 19-го і початку 20-го століть. Він з тих, котрі спричинилися до зміни обличчя нашого світу» [34, с. 44].

Життя Івана Пулюя вражає наповненістю високим змістом і багатогранною подвижницькою працею. Часом навіть здається, що фізичних сил однієї людини, нехай і дуже талановитої та енергійної, не могло вистачити для здійснення усього зробленого ним.

Отже, наведені факти з біографії Івана Пулюя переконливо свідчать про те, що навчально-виховний потенціал цієї постаті залишається досить значним. І збільшення використання матеріалів про нього на уроках історії

сприятиме підняттю інтересу учнів як до самого предмету загалом, так і до конкретних проблем української історії зокрема.

ВИСНОВКИ

Отже, враховуючи всю широту методів і засобів навчання, які використовуються вчителями-істориками, ми проаналізували використання матеріалів біографістики як пізнавального засобу для формування ключових компетентностей школярів у курсі історії України на конкретному прикладі – діяльності Івана Пулюя.

Аналізуючи теоретико-методологічні основи застосування біографістики в шкільному курсі історії України, можна зробити висновок, що неоднорідність суспільства за ідентифікаційними ознаками вимагає формування двох базових компонентів української ідентичності на рівні всієї держави. Йдеться про усвідомлення належності до української політичної нації і спільноти громадян держави (я – українець, я – громадянин), а також відчуття колективної приналежності та суб'єктності (ми – українці, ми – громадяни). Ці завдання відповідають вимогам сучасного законодавства.

Безумовно, формування ідентичності, як складного особистісного явища, триває упродовж усього життя під впливом численних факторів. Однак освіта, зокрема історична та громадянська, відіграє ключову роль у цьому процесі.

На початкових етапах ідентичність формується через відчуття причетності до українських родинних традицій та національних свят, що проявляється як загальне усвідомлення належності до більшої спільноти, ніж родина чи місце проживання. З часом, у період дорослішання, перед дитиною постає необхідність свідомо визначити власну ідентичність – як представника української політичної нації та громадянина демократичної держави, що об'єднує її з іншими спільною історичною пам'яттю, цінностями та сенсами.

Система освіти, зокрема історична та громадянська її складові, спрямована на розвиток цієї свідомої ідентичності, формування відчуття спільності з іншими представниками нації й держави, а також переконаності у важливості її захисту й розвитку.

Повномасштабна агресія проти України стала наочною демонстрацією важливості історії як шкільного предмета й основи історичної культури суспільства загалом. Трактування історії України виявилось ключовим елементом інформаційної війни, розгорнутої російською федерацією, що підтвердило необхідність оновлення змісту й методики навчання історії.

У 2022 році шкільні програми з історії були якісно оновлені з урахуванням сучасних історіографічних досягнень. Запропоновані зміни та доповнення підкреслюють ключові лінії, що пояснюють сучасні події крізь призму минулого. Окремий акцент зроблено на розширенні просторових контекстів української історії, що створює додаткові можливості для порівнянь і аналізу. Зазначимо також, що запропоноване оновлення програм не торкнулось повною мірою методології викладу історичного знання. Одним із способів поліпшення ситуації є використання якомога більшої кількості матеріалів біографістики. Адже це дасть можливість суттєво підняти почуття патріотизму й гордості підростаючого покоління.

Маючи пере очима конкретні приклади діячів, знаних в Україні та далеко за її межами педагогам значно легше сприяти формуванню національної та громадянської ідентичності учнів/учениць засобами історії.

Для того, щоб визначити на конкретному прикладі як все це відбувається в шкільній освіті, ми проаналізували висвітлення образу Івана Пулюя у текстах підручників з історії України.

Пророблений аналіз чітко свідчить про те, що на початку української незалежності авторами підручників матеріалам біографістики (у тому числі й щодо діяльності Івана Пулюя) приділялося значно менше уваги, ніж

тепер. Позитивні зрушення у цьому напрямку намітилися у 2000-х роках. І значно кращою ситуація стала вже в останні роки.

Це пояснюється тим, що автори підручників переосмислили навчально-виховний потенціал матеріалів біографій видатних українців. Зокрема, й Івана Пулюя.

І справді, важко знайти у новітній світовій історії науки, техніки і культури постать, яка могла б зрівнятися з Іваном Пулюєм багатогранністю зацікавлень і одночасно найвищим рівнем досягнень у різних напрямках діяльності другої половини XIX – початку XX ст.

Але, все ж на нашу думку, навчально-виховний потенціал матеріалів біографії Івана Пулюя ще далеко не вичерпаний. Зроблене нами в третьому розділі роботи узагальнення його життєвого шляху доводить, що далеко не всі всі вагомі факти з біографії цієї багатогранної особистості використані у підручниках. Або в одних підручниках згадується про одні, але зовсім не згадується про інші.

Портрет Івана Пулюя слід змальовувати «широкими мазками», показуючи його з різних сторін. Тоді перед нами постане постать не лише як фізика й електротехніка, але й як письменника-перекладача та громадсько-політичного діяча. Його динамічна натура спонукала до постійних пошуків, а гострий аналітичний розум дозволяв знаходити нові можливості для застосування своїх знань, досвіду та таланту задля суспільної користі.

Окрім прагнення досягнути закони природи та поставити їх на службу людині, важливим рушієм діяльності Пулюя були його глибокий патріотизм, біль за Україну, поневолену чужинцями, і бажання залишатися вірним присязі, даній у молоді роки: присвятити всі сили служінню рідному народові.

Його творча спадщина вражає багатогранністю в кожній із ключових сфер діяльності. Як фізик, Пулюй був майстром конструювання та

експериментування, новатором, що прагнув пояснити явища на основі загальних законів природи, сучасних уявлень про будову речовини й методологічних принципів науки. Він також був педагогом, який не повторював традиційних шляхів, а шукав власні, та блискучим популяризатором, що поєднував наукову точність із витонченим літературним стилем у своїх лекціях, статтях і брошурах.

Найважливіші його досягнення у фізиці стосуються досліджень катодних і Х-променів. Світовий рівень цих робіт підтверджено високими нагородами, отриманими за його апарати на міжнародних виставках 1878, 1881, 1883 і 1884 років. Лондонське фізичне товариство видало англійською мовою його праці про катодне проміння в серії книг, присвячених видатним досягненням фізики того часу. Роботи Пулюя проклали шлях до ключових відкриттів кінця ХІХ століття – Х-променів та електрона як складової частинки атома. Ці події стали основою сучасної фізики, революціонізували природознавство та технічний прогрес. Серед плеяди видатних учених, що сприяли цьому прориву, Іван Пулюй посідає почесне місце.

Іван Пулюй був одним із провідників у стрімкому розвитку електротехніки, що стала рушійною силою промислової революції на зламі ХІХ і ХХ століть. Його діяльність охоплювала напрями, які на перший погляд здавалися віддаленими: конструювання ламп розжарювання та розробка технології виготовлення їхніх ниток, організація виробництва цих ламп, проектування та будівництво електростанцій. Він також був винахідником, патентуючи в різних країнах Європи низку пристроїв, серед яких сигнальний телефонний апарат, телефонна станція, захищена від високовольтних струмів, електричний телетермометр, шахтарська лампа та інші.

Крім цього, Пулюй активно працював над створенням курсу електротехніки у Німецькій високій технічній школі в Празі, де його

обирали ректором. Він забезпечував цей курс матеріально-технічною базою, сприяв будівництву нових корпусів закладу, а також був співзасновником Віденського електротехнічного товариства (почесним членом якого його обрали у 1913 році) та засновником і багаторічним президентом подібного товариства в Празі. Пуллой проводив експертні роботи за дорученням державних установ, редагував технічні журнали, а його теоретичні праці стосувалися електричних кіл змінного струму із самоіндукцією.

Не менш вагомою була його діяльність у сфері національного відродження України. Пуллой займався перекладами релігійної літератури українською мовою, вступав у конфлікти з москвофільською верхівкою греко-католицької церкви, звертався до російської влади з вимогою дозволити поширення українських видань на підросійських територіях. Під час російсько-японської війни він отримав дозвіл японського генерала Ногі на передачу цих видань українцям у полоні.

Він також боровся за створення українського університету у Львові, був активним членом Наукового товариства імені Шевченка, організовував фонди підтримки студентів-українців у Відні та Празі, допомагав біженцям з Галичини під час війни, морально підтримував Українських Січових Стрільців. Його статті та брошури німецькою мовою висвітлювали політичну ситуацію в Україні, її роль у Європі, пропонували концепцію незалежної української держави як гаранта миру і стабільності на континенті.

Сьогодні поширення знань про таких видатних діячів, як Іван Пуллой, є важливим елементом у розбудові української державності як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бурнейко І.О., Хлібовська Г.М., Крижановська М.Є., Наумчук О.В. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Тернопіль: Астон, 2017. 296 с.
2. Власов В.С. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Літера ЛТД, 2017. 304 с.
3. Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня Історія. 7-9 класи. Історія України. 7-9 класи. Всесвітня Історія. 10-11 класи. Історія України. 10-11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с.
4. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/state_standards/ (дата звернення 01.09.2024).
5. Закон України «Про освіту». URL: https://urst.com.ua/act/pro_osvitu (дата звернення 01.09.2024).
6. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення 01.09.2024).
7. Іван Пулюй. Листи / упор. О. Збожна. Тернопіль, 2007. 544 с.
8. М.В. Лисенко. Листи / упор. О. Лисенко. Київ, 1964. 533 с.
9. Навчальна програма з історії. 8-9 класи, 2019. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/638/63898/5c7d141ebb955101160807.pdf> (дата звернення 01.09.2024).
10. Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів: У 10 т. Т. 10. Київ, 1968. 587 с.
11. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/static->

objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення 01.09.2024).

12. Пометун О.І. Історія України. Повторне видання. 9 клас. Київ: Освіта, 2022. 287 с. URL: https://uahistory.co/pidruchniki/pometun-ukraine-history-9-class-2022-reissue/#google_vignette (дата звернення 01.09.2024).

13. Програми для середньої загальноосвітньої школи. Історія України. 5-11 класи. Всесвітня історія. 6-11 класи. Київ: Перун, 1996. 126 с.

14. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»), URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п#Text> (дата звернення 01.09.2024).

15. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t222834> (дата звернення 01.09.2024).

16. Пулюй І. Лист без коверти. Яко Одповідь Впр. Крилошанину Малиновському на реферат молитовника. Відень: З тискарні Соммера, 1871. 15 с.

17. Пулюй І. Про радіометер або сьвітляний млинок. *Правда*. 1877. С. 772-776.

18. Пулюй І. Непропаща сила. Львів: Вид. товариства «Просвіта», 1879. 25 с.

19. Пулюй І. Нові і перемінні зьвізди. Львів: Вид. Редакції «Сьвіта», 1881. 32 с.

20. Пулюй І. Про тепло і роботу. *Правда*. 1879. С. 223-238.

21. Реєнт О.П., Малій О.В. Історія України: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2009. 240 с.

22. Сорочинська Н.М., Гісем О.О. Історія України: підручник для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2017. 272 с.

23. Струкевич О.К. Історія України: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2017. 240 с.

* * *

24. Барвінський О. Др. Іван Пулюй. *Серед бурі. Літературний збірник*. Львів, 1919. С. 310-326.

25. Баханов К.О. Професійний довідник вчителя історії. Харків: Вид. група «Основа», 2011. 239 с.

26. Белан Г.В. Біографічний метод в історико-педагогічній науці: провідні тенденції становлення. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15. С. 50-54.

27. Богуславський М. Структура сучасного історико-педагогічного знання. *Шлях освіти*. 1999. № 1. С. 37-41.

28. Булда А.А. Методика реалізації ціннісно-діяльнісного підходу у процесі викладання суспільствознавчих дисциплін. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. 238 с.

29. Булда А.А. Розвиток творчих здібностей старшокласників у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2006. 236 с.

30. Валуевский А.Л. Основания биографики. Киев: Наукова думка, 1993. 110 с.

31. Василюк В.О. Формування хронологічної компетентності на уроках історії. *Історія та правознавство*. 2020. № 7-9 (575-577). С. 29-32.

32. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.

33. Гончарова О.С. Формування громадянської та соціальної компетентностей учнів на уроках історії. *Історія та правознавство*. 2020. № 7-9 (575-577). С. 25-28.

34. Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Життя і творчість. Львів: Дослідно-видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2019. 220 с.
35. Дічек Н.П. Біографічний метод як інструмент полікультурного діалогу. *Шлях освіти*. 2001. № 4. С. 15-19.
36. Желіба О.В. Урок історії: спроба відповіді на виклики сьогодення. *Історія в рідній школі*. 2015. № 4. С. 15-18.
37. Збожна О. У боротьбі за український університет. *Русалка Дністрова*. 1995. № 2. С. 3-10.
38. Збожна О. Учнівські та студентські «Громади» – школа виховання української національної еліти. Тернопіль, 2007. 232 с.
39. Кісла Г. Ідентичність в українському суспільстві: модерністські зміни. *Гілея: науковий вісник*. 2013. Вип. 79. С. 363-366.
40. Коршак Є.В., Павленко А.І., Попова Т.М. Є.О.Патон і А.Г. Ейфель: оповідання на уроці. *Фізика і астрономія в школі*. 2009. № 4. С. 13-16.
41. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень. Київ: Кондор, 2006. 206 с.
42. Левітас Ф.Л., Салата О.О. Методика викладання історії: Посібник учителя. Харків: Основа, 2006. 94 с.
43. Левітас Ф.Л. Сучасний урок: основні вимоги до організації навчального процесу. *Історія в школі*. 2006. № 12. С. 26-32.
44. Листування українських славістів з Францем Міклошичем. Київ: Наукова думка, 1993. 395 с.
45. Лісовська-Мускеєва Н., Сидоров М. Пізнавальний потенціал біографічного методу. *Соціологічні студії*. Луцьк, 2013. № 2 (3). С. 54-60.
46. Малахова С. Розвиток соціальної та громадянської компетентностей старшокласників засобами телекомунікаційних проєктів. *Рідна школа*. 2013. № 12. С. 61-65.

47. Мельничук Б.І. Випробування істиною: проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення). Київ: Академія, 1996. 270 с.

48. Методологія міждисциплінарних досліджень у сфері освіти: роб. навч. прогр. для спеціальності 8.18010020 «Управління навчальним закладом» (освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр»). Київ: ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. 56 с.

49. Мисан В. Сучасний урок історії: навчально-методичний посібник. Київ: Шкільний світ, 2010. 120 с.

50. Мисан В. Сучасний урок історії: традиція і новаторство. Навчально-методичний посібник. Рівне: МЕНУ ім. С. Дем'янчука, 2008. 118 с.

51. О руський університет у Львові. Львів: Накладом редакції «Діла», 1904. 47 с.

52. Павленко А.І. Методологія педагогіки життєтворчості: біографічний метод. *Досвід і проблеми організації соціальної та життєвої практики учнів і студентів на засадах компетентнісного підходу до освіти (до 25-річчя Наукової школи педагогіки та психології життєтворчості): збірник тез доповідей Міжнародної наук.-практ. конф. (12-13 жовтня 2018 року, м. Запоріжжя)*. Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2018. С. 63-64.

53. Павленко А.І. Роль і місце біографічного методу у методології педагогіки. *Науковий журнал Хортицької національної академії Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Запоріжжя, 2020. Вип. 1 (2). С. 30-39.

54. Павленко А.І. Сучасна методологія педагогіки: значення, роль і місце вчення про рефлексію. *Науковий журнал Хортицької національної академії Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Запоріжжя: Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна

навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2019. Вип. 1 (1). С. 28-38.

55. Павленко А.І. Фактори становлення сучасної методології педагогіки. *Наукові записки. Серія педагогічні науки*. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. Вип. 173. Ч. 2. С. 150-155.

56. Пометун О.І., Гупан Н.М., Власов В.С., Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ, 2018. 208 с.

57. Попова Т.Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика. Одесса: Бондаренко М.А. 2017. 456 с.

58. Посохова Н.М. Критичне мислення у світлі вимог Концепції «Нової української школи». *Історія та правознавство*. 2019. № 10-12 (542-544). С. 11-14.

59. Ребенюк Л.А. Мотивація навчальної діяльності учнів. *Історія та правознавство*. 2019. № 19-21. С. 2-21.

60. Реєнт О.П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу. *Український історичний журнал*. 1999. № 3. С. 16 -20.

61. Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. Нью-Йорк, 1956. 360 с.

62. Розман І. Загальнотеоретичні поняття педагогічної біографістики. *Науковий журнал «ЛЮГОС. Мистецтво наукової думки»*. 2018. № 1. С. 105-196.

63. Розман І. Педагогічна біографістика як репрезентант історико-педагогічної науки. *Virtus*. 2018. № 20. С. 184-186.

64. Розман І., Савчук Б. Витоки і генеза формування української педагогічної біографістики (IX ст. – середина XIX ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. № 1 (42). 2018. С. 213-217.

65. Савчук В.С. Прилади І.П. Пулюя та їх використання фізиками України. *Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження видатного українського фізика і електротехніка Івана Пулюя (Львів, 23-26 травня 1995 р.)*. Львів, 1995. С. 39-40.
66. Самко А.М. Передумови становлення та перспективи розвитку біографічного методу в історії педагогіки. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2015. Вип. 1. С. 115-123.
67. Студинський К. Листування і зв'язки П. Куліша з Іваном Пулюєм. *Збірник Філологічної секції НТШ*. Львів, 1930. Т. 22. Ч. 2. С. 3-86.
68. Стус Д.В. Біографістика. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=35287 (дата звернення: 01.09.2024).
69. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ: А.П.Н., 2003. 68 с.
70. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні. *Шлях освіти*. 1999. № 1. С. 41-45.
71. Таран Л. Провідні тенденції світової історіографії в ХХ ст. та проблеми кризи сучасної української історичної науки. *Український історичний журнал*. 1999. № 1. С. 85-91.
72. Татарinov М. Сучасні стратегічні освітні виклики у роботі вчителів історії. *Історія та правознавство*. 2020. № 25-27. С. 6-10.
73. Терно С.О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 268 с.
74. Терно С.О. Проблемні задачі з історії для учнів 8-9 класів загальноосвітньої школи: Дидактичний посібник для учнів 8-9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 32 с.
75. Філіпенко А.С. Міждисциплінарна методологія: базові принципи. *Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки»*. 2018. № 13. С. 7-13.

76. Франко І. Д-р Остап Терлецький. *Зібрання творів: У 50 т. Т. 33.* Київ, 1982. С. 315-339.
77. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. *Зібрання творів: У 50 т. Т. 41.* Київ, 1984. С. 350-379.
78. Цегельський Р. Др. Іван Пулюй як науковий дослідник. (В десятиліття його смерті). *Збірник Математично-природописно-лікарської секції НТШ.* Львів, 1928. Т. 27. С. 12-15.
79. Чишко В.С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. Київ: МП «БМТ», 1996. 240 с.
80. Шарошкіна Н. Біографічний метод в освітній роботі як аналіз життєвого шляху людини. *Педагогіка і психологія професійної освіти.* 2012. № 4. С. 114-122.
81. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.
82. Ясь О.В. Біографістика. *Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В /* Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2003. 688 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Biografistyka (дата звернення: 01.09.2024).